

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

Навчально-науковий інститут державного управління
Кафедра державного управління і місцевого самоврядування

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
кваліфікаційної роботи ступеня магістра

студента Юрзанова Івана Юрійовича

академічної групи 281М-22з-6 ІДУ

спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування

на тему: «Розвиток електронної демократії на місцевому рівні в контексті європейської інтеграції України»

Керівники	Прізвище, ініціали	Оцінка за шкалою		Підпис
		рейтинговою	інституційною	
кваліфікаційної роботи	Шумляєва І. Д.			

Рецензент:				
------------	--	--	--	--

Нормоконтролер:	Вишневська О.В.			
-----------------	-----------------	--	--	--

Дніпро
2024

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка кваліфікаційної роботи ступеня магістра на тему «Розвиток електронної демократії на місцевому рівні в контексті європейської інтеграції України».

84 стор., 1 табл., 4 рис., 71 джерело.

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ, МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ, МІСЦЕВА ДЕМОКРАТІЯ, ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ, ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА, ОРГАНИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ, ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ, ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають під час участі населення в місцевому управлінському житті.

Предмет дослідження – розвиток електронної демократії на місцевому рівні в контексті європейської інтеграції України.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування розвитку місцевої електронної демократії в Україні, а також розробка пропозицій щодо покращення застосування її інструментів з урахуванням європейського досвіду.

У першому розділі досліджуються теоретичні засади електронної демократії на місцевому рівні. Другий розділ присвячено аналізу європейського досвіду розвитку місцевої електронної демократії. У третьому розділі запропоновано напрями вдосконалення використання електронної демократії на місцевому рівні в Україні з урахуванням європейських стандартів.

Сфера практичного застосування результатів роботи – органи місцевого самоврядування, територіальні громади, інститути громадянського суспільства.

ABSTRACT

Explanatory note of the master's degree qualification thesis on the topic «Development of e-democracy at the local level in the context of Ukraine's European integration».

84 pages, 1 tables, 4 figures, 71 sources.

PUBLIC ADMINISTRATION, LOCAL SELF-GOVERNMENT, LOCAL DEMOCRACY, E-DEMOCRACY, TERRITORIAL COMMUNITY, PUBLIC AUTHORITIES, EUROPEAN INTEGRATION, EUROPEAN EXPERIENCE

Object of research – social relations that arise during the participation of the population in local administrative life.

Subject of research – development of e-democracy at the local level in the context of Ukraine's European integration.

The purpose of research – theoretical justification of the development of local e-democracy in Ukraine, as well as the development of proposals for improving the use of its tools, taking into account European experience.

The first section explores the theoretical foundations of e-democracy at the local level.

The second section is devoted to the analysis of the European experience in the development of local e-democracy.

In the third section, directions for improving the use of e-democracy at the local level in Ukraine, taking into account European standards, are proposed.

Scope of practical application – local governments, territorial communities? civil society institutions.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ	9
1.1. Змістовна характеристика електронної демократії на місцевому рівні	9
1.2. Моделі та інструменти місцевої електронної демократії	21
РОЗДІЛ 2	
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ НА ЛОКАЛЬНОМУ РІВНІ	31
2.1. Європейські демократичні стандарти як основа розвитку електронної демократії на місцевому рівні	31
2.2. Досвід країн ЄС щодо використання електронної демократії на місцевому рівні	40
РОЗДІЛ 3	
УДОСКОНАЛЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	54
3.1. Забезпечення використання інструментів електронної демократії на рівні міст в Україні	54
3.2. Розвиток електронної демократії на рівні сільських та селищних територіальних громад Дніпропетровської області	65
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	85

ВСТУП

У процесі європейської інтеграції України важливим завданням є підвищення рівня ефективності публічного управління шляхом запровадження нових інструментів місцевої демократії для покращення взаємодії між громадянами та органами публічної влади. Досвід країн ЄС показує, що розвиток демократії на державному рівні та місцева демократія тісно пов'язані, оскільки рівень залучення громадян на місцевому рівні до прийняття публічно-управлінських рішень і вирішення нагальних справ залежить від ступеня демократизації держави. Місцеве самоврядування є сполучною ланкою між державою та громадянами, оскільки його мета полягає в тому, щоб населення самостійно вирішувало питання, які стосуються їх життєдіяльності. Реалізація права громадян на місцеве самоврядування передбачає розвиток форм їх прямої участі у вирішенні питань місцевого значення.

Поширення інформаційно-комунікаційних технологій та проникнення їх у всі сфери суспільного життя створюють технологічні передумови для розвитку громадянського суспільства за рахунок реального забезпечення прав членів територіальної громади на вільний та оперативний доступ до інформаційних ресурсів, для розвитку електронної демократії. Нові підходи до використання інструментів е-демократії дозволяють подолати в сучасних умовах воєнного стану відчуженість місцевої влади від населення, не зменшувати ступінь відкритості та прозорості в діяльності органів місцевого самоврядування, найбільш повно задовольняти потреби населення у вирішенні питань місцевого значення.

Розвиток і активне використання форм та інструментів е-демократії на місцевому рівні безпосередньо пов'язані зі підвищенням усвідомлення членами територіальної громади своєї значущості у якості суб'єкта місцевого самоврядування, покращенням навичок самоорганізації громадян. Це сприятиме більш активній та систематичній їх участі у вирішенні питань місцевого значення, яка нині є невисокою через повномасштабне вторгнення російських

військ в Україну. Тому використання інструментів електронної демократії в місцевому управлінському житті та покращення співпраці органів місцевого самоврядування й територіальної громади залишається актуальним завданням, особливо зважаючи на євроінтеграційні прагнення України.

Це обумовлює важливість та своєчасність здійснення досліджень щодо розвитку місцевої електронної демократії. Теоретичні напрацювання щодо вдосконалення взаємодії суб'єктів місцевого самоврядування за допомогою електронної демократії та аналіз практики її використання в Україні та в країнах ЄС дозволять покращити стан демократизації публічного управління в нашій державі та підвищити рівень життя членів територіальних громад.

Теоретичною основою дослідження у сфері розвитку електронної демократії на місцевому рівні стали праці вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких: А. Акімов, С. Александер, Е. Войнова, О. Врублевський, Н. Грицяк, Н. Гусаревич, Н. Дніпренко, І. Жилияєв, О. Кахович, О. Квактун, С. Квітка, С. Кліфт, Д. Ковальов, Р. Ліндер, Д. Матущак, Н. Махначова, В. Мещеряков, Р. Мишок, А. Мхітарян, Н. Новіченко, Ю. Орловська, Л. Пол, А. Пономаренко, В. Савка, А. Семенченко, С. Соловійов, Є. Чедвік. Вагомі напрацювання цих та інших науковців було покладено в основу магістерської роботи з метою визначення проблем і розробки пропозицій щодо розвитку електронної демократії на місцевому рівні в Україні. Не применшуючи значення існуючих напрацювань, присвячених удосконаленню інструментів місцевої електронної демократії, залишається важливим подальше дослідження окремих аспектів розвитку інструментів місцевої електронної демократії в умовах європейської інтеграції України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають під час участі населення в місцевому управлінському житті.

Предметом дослідження є розвиток електронної демократії на місцевому рівні в контексті європейської інтеграції України.

Метою магістерського дослідження є теоретичне обґрунтування розвитку місцевої електронної демократії в Україні, а також розробка пропозицій щодо покращення застосування її інструментів з урахуванням європейського досвіду.

Для досягнення даної мети були поставлені такі завдання:

- уточнити зміст поняття «електронна демократія» з урахуванням особливостей її використання на місцевому рівні;
- розглянути моделі та інструменти місцевої електронної демократії;
- дослідити європейські демократичні стандарти та принципи розвитку електронної демократії на місцевому рівні в Україні;
- проаналізувати досвід країн ЄС щодо використання місцевої електронної демократії;
- розглянути стан використання інструментів електронної демократії на рівні міст в Україні та перспективи його покращення;
- обґрунтувати напрями розвитку електронної демократії в сільських та селищних територіальних громадах Дніпропетровської області.

Методологічною основою кваліфікаційної роботи став комплекс підходів загальнонаукового і спеціального характеру, зокрема: діалектичний, системний, структурний та категоріальний аналіз, логічного узагальнення, систематизації, індукція та дедукція, формально-правовий та компаративний методи.

Визначальним для вивчення моделей місцевої електронної демократії та нормативно-правової бази, яка стосується предмету дослідження, був діалектичний метод. Системний аналіз дозволив розглядати проблеми електронної демократії з позицій системної цілісності та динаміки процесів демократизації публічного управління на локальному рівні. Використання структурного аналізу дозволило виділити в системі місцевої електронної демократії окремі елементи, визначити прямі та зворотні зв'язки між ними. Метод категоріального аналізу дозволив уточнити основні поняття роботи, а метод логічного узагальнення забезпечив виділення загальних властивостей електронної демократії локального рівня та підсумувати результати дослідження. Такі підходи, як індукція та дедукція допомогли в аналізі окремих

елементів та основних понять розвитку електронної демократії на місцевому рівні, а метод систематизації дозволив структурувати зібрану інформацію. Компаративний аналіз дозволив порівняти вітчизняний та європейський досвід використання інструментів місцевої електронної демократії, тоді як формально-юридичний метод використано для вивчення нормативно-правової бази щодо можливостей використання окремих видів місцевої електронної демократії.

Практичне значення результатів магістерської роботи полягає в тому, що результати проведеного дослідження розвитку електронної демократії на місцевому рівні в контексті європейської інтеграції України можуть бути використані органами місцевого самоврядування з метою підвищення рівня демократизації публічного управління шляхом використання цифрових інструментів з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу.

Структура кваліфікаційної роботи визначається поставленою метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що поділені на шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 84 сторінки, 1 табл., 4 рис., 71 найменування у списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

1.1. Змістовна характеристика електронної демократії на місцевому рівні

Питання визначення сутності демократії викликають неабияку зацікавленість вже протягом багатьох століть, що відображено в основних підходах до тлумачення її змісту. До неї ставляться як до державного та публічного феномену або явища, в якому поєднується державна та громадська системи. Також її розглядають через характеристику суспільно-політичних відносин та рухів, засобу організації та існування політики, а також через ототожнення понять «демократія» і «народовладдя». Крім цього, існує думка, що сучасні умови розвитку вимагають відступу від застарілого розуміння демократії і мають бути переглянуті, зважаючи на реальну поведінку індивідумів та сучасні досягнення [1, с. 221], що відбиває нормативний підхід до визначення сутності демократії.

Цей підхід відповідає сучасним тенденціям Європейського співтовариства щодо активізації залучення громадян до практичної діяльності через взаємодію з владою відповідно до європейських гуманістичних цінностей задля забезпечення соціальної рівності та свобод. У контексті аналізу такої взаємодії теоретики демократії не бачать нині сенсу в дебатах стосовно важливості участі громадян в публічному управлінні та прийнятті рішень. Проте не зменшується обговорення питання щодо масштабу та ефективності участі населення в публічно-управлінському житті. Пріоритетне місце у цій дискусії має точка зору, представники якої виходять з того, що в умовах існуючих систем комунікації використання широкої участі населення є найбільш ефективним у межах невеликих адміністративно-територіальних одиниць. Таким чином, кращим є шлях використання потенціалу мешканців населених пунктів на рівні місцевого

самоврядування у вигляді місцевої демократії. Саме у такому випадку має місце пряме включення мешканців в обговорення, залучення їх до прийняття та здійснення управлінських рішень через забезпечення широкого спектру форм взаємодії людей, які об'єднані в територіальні громади, під час вирішення питань місцевого значення (загальні збори та громадські слухання, журі та форуми, обговорення та ініціативи, утворення дорадчих органів, органів громадського контролю тощо) [2, с. 41]. У такому випадку інститути місцевого самоврядування поєднуються з інститутами демократії, оскільки демократія реалізується також через систему самоврядування, а демократичність політичного режиму визначається глибиною запровадження на практиці засад самоврядування [3, с. 56].

Зв'язок місцевого самоврядування та демократії формувався протягом тривалого часу через паралельний розвиток самоврядних відносин та інститутів демократії. По це свідчать спільні риси, які характерні для локальної демократії та місцевого самоврядування, являючи собою форми здійснення публічної влади. Наприклад, місцеве самоврядування є тим явищем, за допомогою якого реалізується народовладдя; більшість його форм діє на однакових із демократією засадах, серед яких, зокрема, свобода та рівність; розвиток місцевого самоврядування і локальної демократії обумовлюється широким застосуванням принципів виборності та представництва з одночасним використанням інститутів безпосереднього народовладдя.

Як відзначає Ж. Ведель, демократизм є більш реальним в місцевих масштабах, ніж загальнодержавних, зважаючи на те, що управління справами передається до дійсно зацікавлених осіб [4]. Виходячи з такого підходу, важливим процесом демократизації публічного управління є залучення до цього процесу членів територіальних громад, що актуалізує здійснення різноманітних заходів у напрямі розвитку місцевого самоврядування, яке, у свою чергу, є найбільш сприятливою сферою для підвищення активності громадян, стимулюючи потреби населення в самоорганізації.

Згідно Конституції України громадяни мають право на пряму участь у здійсненні публічної влади, зокрема й на місцевому рівні. Аналіз наукової літератури дозволяє виділити чотири основні підходи до визначення сутності прямої (безпосередньої) місцевої демократії:

1. Пряме волевиявлення населення під час вироблення і прийняття рішень публічного значення, а також безпосередня участь громадян в їх реалізації, включаючи здійснення контрольних функцій. На думку фахівців, безпосередня демократія, як форма прямого волевиявлення членів територіальної громади, є похідною від загального поняття «демократія». Тому вона є структурною частиною більш загальної системи і характеризується ознаками, які властиві демократії в цілому [5, с. 278 – 279].

2. Порядок організації влади в суспільстві, за якої процедури прийняття рішень здійснюються з урахуванням принципу прямого волевиявлення громадян [6].

3. Особиста, самостійна, не опосередкована участь громадян у реалізації владних повноважень під час вироблення, прийняття та реалізації рішень у сфері публічного управління [7, с. 28].

4. Система соціальних відносин, які виникають між індивідами у процесі прийняття рішень, які стосуються публічних питань за допомогою особистісного прямого волевиявлення [8, с. 86].

Крім цього, узагальнення наукових праць дозволяє виокремити такі варіанти дефініції поняття «пряма демократія» на місцевому рівні, в яких вона визначається через:

– дві форми, які включають: безпосереднє волевиявлення членів територіальної громади під час вироблення та ухвалення публічних рішень; пряму участь в реалізації і контролю над відповідними діями місцевої влади;

– одну з форм здійснення місцевого самоврядування, основною особливістю якої є наявність у мешканців можливості самостійно бути колективним суб'єктом місцевого самоврядування у межах реалізації публічної влади на місцевому рівні;

– комплекс інститутів, за допомогою яких громадяни безпосередньо реалізують певні функції, серед яких є вираження волі громадян, здійснення публічної влади;

– спосіб здійснення публічної влади безпосередньо громадянами шляхом ухвалення відповідних публічно-владних рішень, який включає: по-перше, модель управління, що існує поза представницькою демократією, по-друге, комплекс інститутів, які функціонують у межах сфери діяльності місцевих органів влади, формуючись за принципом делегування прав на електоральній основі;

– функції участі громадян у здійсненні локальної влади, яка не опосередкована обраними представниками або певними інститутами;

– окремої галузі публічно-владних відносин, у межах якої члени територіальних громад, як частина влади, володіє самостійною організацією, може безпосередньо здійснювати власні повноваження, які стосуються обговорення важливих питань, вироблення та прийняття рішень щодо важливих справ суспільного життя, а також контролю за їх здійсненням на основі загальних демократичних принципів самостійності, ініціативності, вільної загальної участі та прямого волевиявлення;

– система публічної влади, серед ознак якої слід виділити: високий рівень залучення та включення громадян у процес організації та устрою соціуму, наявність у населення дійсної можливості впливати на вибір напряму розвитку суспільства, що закріплена на державному та місцевому рівні, беручи участь у прийнятті обов'язкових рішень, які мають юридичну силу.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну стало значним викликом для нашої країни, а також її незалежності та демократичності. Не дивлячись на збройні удари, спрямовані на мирних жителів та об'єкти цивільної інфраструктури, Україна залишається прикладом демократичного розвитку в східноєвропейському регіоні. Зважаючи на це, нині надзвичайно важливим є те, щоб військовий успіх України підкріплювався також безперервним багатогранним демократичним прогресом [9], який

супроводжується розвитком громадянського суспільства та має забезпечуватися запровадженням нових форм публічного управління. У контексті даної роботи слід зазначити, що саме єдиний світовий віртуальний простір дозволяє поширювати проникнення інформаційно-комунікаційних технологій у всі сфери суспільного життя, створюючи технологічні передумови для розвитку цих процесів. Це досягається шляхом реального забезпечення громадянам вільного та швидкого доступу до інформаційних ресурсів, що сприяє розвитку електронної (мережевої) демократії.

Як вбачається, електронну демократію не слід розглядати як новий вид демократії, оскільки йдеться про здійснення прямого народовладдя за допомогою електронних, технічних засобів, віртуального простору. Крім цього, електронна демократія, на нашу думку, є терміном збиральним, а не вузьконауковим.

Одразу наголосимо на розмежуванні понять «електронна демократія» та «електронний уряд». Так, поняття «електронна демократія» є демократією, заснованою на безпосередньому виявленні волі кожної особи за допомогою широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). «Електронний уряд» означає швидкий спосіб надання адміністративних послуг та надання інформації фізичним особам, юридичним особам за допомогою використання сучасних інформаційних технологій, з використанням яких особиста взаємодія між заявником та надавачем послуг зводиться до мінімуму. Той факт, що соціальні технології електронної демократії та електронного уряду мають спільну точку дотику, яка полягає в покращенні життя суспільства, не повинен нівелювати різницю між шляхами досягнення поставлених цілей та можливих концептуальних протиріч. Концепція електронної демократії не фокусується на електронному урядуванні як єдино можливій формі організації суспільно-політичної діяльності громадян. Тому розглядати електронну демократію на місцевому рівні як новий рівень взаємодії громадян було б більш вірним з погляду основної мети електронної демократії – підвищення рівня участі населення у вирішенні питань локального значення.

На думку деяких вітчизняних вчених, електронна демократія є по суті формою прямої демократії, яка також може бути використана й у представницьких формах демократії [10; 11 с. 86]. Водночас електронна демократія не стосується розвитку певного типу демократії, наприклад, безпосередньої або партисипативної. Мета електронної демократії полягає насамперед у покращенні демократичних процесів, а не в просуванні та сприянні будь-якому конкретному типу демократії.

Форми місцевої демократії (представницької та безпосередньої) не містять у своєму переліку цього словосполучення, але в закріплених механізмах їх реалізації містяться, серед інших, електронні засоби, допоміжні електронні технології для реалізації індивідуального права шляхом використання тієї чи іншої форми демократії.

Як новий інструмент публічної комунікації, що впливає на процеси демократизації, електронна демократія відкриває нові можливості для реалізації права громадян на місцеве самоврядування. У результаті між публічно-владними структурами та громадянами можуть встановлюватися прямі та зворотні зв'язки за допомогою онлайн-режиму, дозволяючи їм вести безперервний діалог, оперативно обговорювати громадівські проблеми, дозволяючи публічній владі отримувати підтримку населення стосовно прийнятих рішень.

Проблематиці запровадження і використання нових механізмів та інструментів демократичної участі населення в управлінських відносинах, що формуються в сучасному інформаційному суспільстві, присвячено останнім часом багато праць у вітчизняній науковій літературі [12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19]. Провідні українські вчені звертають увагу, зокрема, на низку питань, які виникають у сфері запровадження електронної демократії на рівні територіальних громад, а також формулюють важливі пропозиції щодо її подальшого розвитку [15; 20; 21; 22].

У світі теорія електронної демократії нині розвивається у двох основних напрямках: прямої демократії (демократія участі/співучасті) та комунітарної демократії. Так, демократія участі передбачає напрям збільшення показників

прямої участі індивідів в управлінні громадськими справами через новітні інформаційні канали за представництва фахівців, експертів, чиновників тощо, яке характеризується тенденцією до поступового зменшення. Комунітарний напрям передбачає, що в електронному просторі співпрацюють громадяни та різні їх об'єднання, які самостійно обговорюють і приймають рішення стосовно широкого кола проблем без участі професійних посередників.

Власне термін «електронна демократія» вперше з'явився у 1994 в США [23] та Великій Британії, розглядаючись як можливість залучення громадян до більш активної участі у громадських справах за допомогою використання комп'ютерів і мереж телекомунікації [24]. Західні автори визначають електронну демократію як «використання інтернет-технологій урядом, політичними партіями та групами захисту інтересів населення для того, щоб надати інформацію, забезпечити комунікації, надати послуги або підвищити можливості для участі, що дозволяє здійснювати більш плідні обговорення серед громадян» [25].

За визначенням зарубіжних дослідників інтернет-демократії, електронна демократія передбачає більш широку та активну участь громадян, можливу завдяки Інтернету, мобільному зв'язку та іншим технологіям сучасної представницької демократії, а також іншу роль уряду та ширшу форму прямої участі громадян у вирішенні суспільних завдань [26; 27].

Узагальнення провідних концепцій дозволило Р. Ліндеру та Г. Айчхольцеру, запропонувати розуміння електронної демократії як практики демократії за підтримки цифрових медіа в політичній комунікації та партисипації, яка охоплює всі форми політичної участі, використовуючи цифрові медіа, включаючи як офіційно інституціоналізовані механізми, так і неформальне залучення громадськості [28, р. 18].

Засновники концепції цифрової демократії К. Хакер і Я. ван Дійк представили власну інтерпретацію цього поняття як колективного використання інформаційно-комунікаційних технологій для практик політики та демократії як в Інтернеті, так і в офлайн-середовищі [29, с. 20], а також запропонувати шість

таких моделей демократії з різними поглядами на ролі та наслідки функціонування нових медіа у цих моделях [30, с. 50 – 53; 31].

У вітчизняній літературі поняття електронної демократії тлумачать у широкому та вузькому аспектах. Перше передбачає участь громадян у вирішенні різних суспільно-політичних завдань за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. У другому випадку під електронною демократією розуміють застосування інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення шляхом електронного супроводу прав громадян (подання заяв, звернень, запитів від громадян до органів публічної влади, що відкриває додаткові можливості та є більш зручним для контролю за станом вирішення питання, швидкістю зворотного зв'язку тощо) [32, с. 34].

На думку А. Пономаренка та Д. Ковальова, електронна демократія – це «спосіб здійснення прямої демократії, що характеризується використанням інформаційно-комунікаційних технологій як основного засобу для розширення можливостей кожного громадянина у вирішенні справ державного і місцевого значення» [22].

Прихильники соціологічного підходу розглядають електронну демократію як легітимований та високоформалізований інститут, який є відносно автономним у системі соціальної інституції демократії, що відповідає основним демократичним цінностям, що підтримуються суспільством і регламентований на законодавчому рівні низкою законів. Вона є «інновацією, яка дозволяє пристосувати демократичні процедури до вимог сучасного суспільства не лише за формою, але й вносить новий зміст у інституцію в цілому», оскільки стосується насамперед наближення об'єктів влади до її суб'єкта, зняття між ними невинуватих бар'єрів, а отже, виведення відносин між владними структурами та громадянами, які власне становлять сутність демократії, на новий рівень, розширення можливостей зміцнення громадянського суспільства [33, с. 40].

У вітчизняному дискурсі поняття «електронна демократія» розуміється здебільшого в утилітарному сенсі, оскільки під ним розуміють набір інтернет-сайтів і мобільних додатків, які дозволяють оперативно звернутися за

інформацією до публічних установ, отримати адміністративні послуги або, у кращому випадку, скласти електронну заяву та підписати петицію, які відправляються до органів влади електронною поштою, а також можливість для людей з обмеженими можливостями та для тих, хто знаходиться на відстані використовувати гаджети для голосування, брати участь в опитуваннях та інших формальних процедурах. Як відзначає Е. Войнова, такий підхід значно звужує спектр можливостей політичної комунікації та партисипації для українців, які відкриває електронна демократія, знижуючи якість та ефективність управлінських рішень, на відміну від країн Європи, де сутність електронної демократії тлумачиться більш широко. Тому сьогодні її можна охарактеризувати як несучу конструкцію деліберативної та партисипаторної демократії в умовах мережевого суспільства [19, с. 21].

У сучасному світі розвиток електронної демократії можна представити у вигляді зміни підходів до тлумачення її змісту від утилітарного підходу до ціннісного (рис. 1.1).

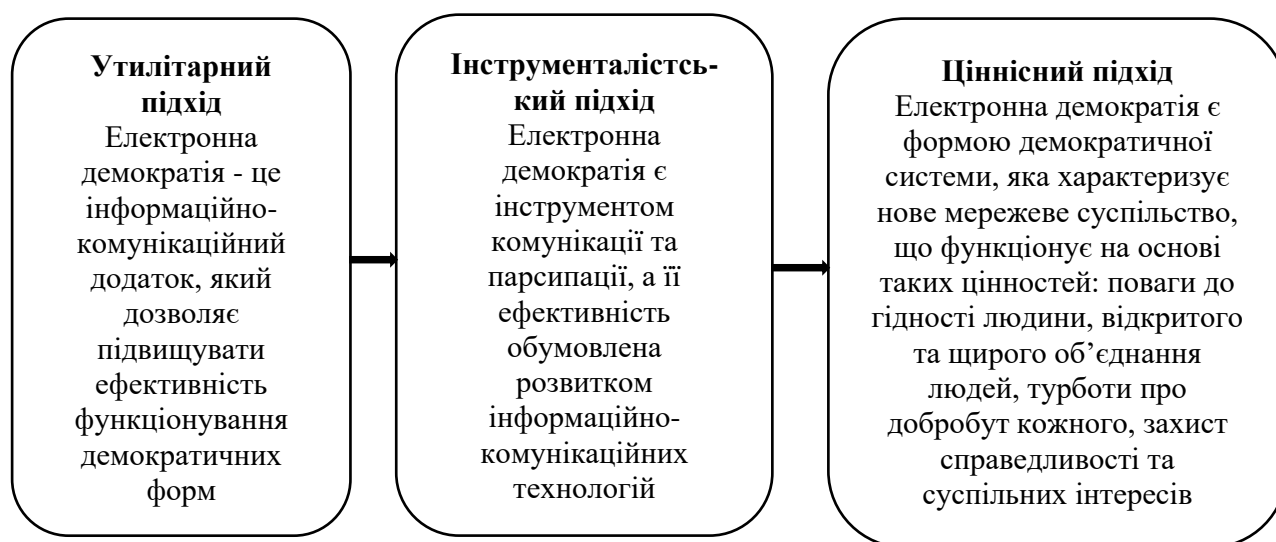

Рис. 1.1. Еволюція підходів до осмислення сутності е-демократії

Справжній демократичний режим передбачає участь населення на місцевому рівні у вирішенні питань місцевого значення, постійно потребуючи ефективних засобів взаємодії членів територіальної громади із системою

публічного управління. У процесі переходу до інформаційного суспільства такими засобами стали інформаційно-комунікативні технології в мережі Інтернет, які в сучасних умовах суттєво впливають на суспільно-політичне та публічно-управлінське життя.

Електронна демократія на місцевому рівні передбачає використання методів прямої демократії користувачами телекомунікаційних мереж у процесі взаємодії з органами місцевого самоврядування, а також усередині віртуальних мережеских спільнот. Як вбачається, місцева електронна демократія є особливою формою політичної участі громадян, що заснована на партнерстві, завдяки якій члени територіальної громади активно залучаються до процесів розробки та прийняття місцевих управлінських рішень. Водночас специфічною особливістю цього виду участі є те, що остаточне рішення з питання місцевого значення залишається за представницькими чи виконавчими органами місцевого самоврядування.

На нашу думку, електронна демократія на місцевому рівні – це такий спосіб здійснення безпосередньої демократії, який дозволяє членам територіальної громади та органам місцевої публічної влади, завдяки новітнім інформаційно-комунікаційним і цифровим технологіям вирішувати питання місцевого значення шляхом інформування, голосування, обговорення та прийняття рішень, контролю за їх виконанням тощо.

У змісті поняття «місцева електронна демократія» виділяють дві складові:

- підготовка до виявлення волі чи підготовка члена територіальної громади до електронної участі;
- виявлення волі членом територіальної громади через використання інформаційно-комунікаційних технологій або його електронну участь шляхом застосування інформаційно-комунікаційних технологій.

Методи місцевої електронної демократії можна поділити на різні групи залежно від ступеня взаємодії та обов'язковості її результату:

- триступенева, що включає три рівні взаємодії, які впливають на обов'язковість її результату: інформація – комунікація – передача;

- триступенева, що включає ступінь участі: інформація – комунікація – участь;
- чотириступінчаста: інформація – консультація – співпраця – спільне визначення/ухвалення рішень;
- чотириступінчаста: інформація – одностороння реакція – двостороння реакція – повна електронна обробка результату.

Виходячи з інтегрованої моделі місцевої електронної демократії, слід виділити чотири основні технології: онлайн інформація та комунікація; онлайн послуги; онлайн участь мешканців територіальних громади в діяльності органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади; економічне забезпечення електронної демократії на місцевому рівні.

Будь-якого типу участі на місцевому рівні можна досягти за допомогою електронної демократії: забезпечення інформацією; спілкування, консультація, обговорення; взаємодія, уповноважена участь, спільна розробка та прийняття рішень.

Використання нових інформаційних технологій для зміцнення механізмів демократичного прийняття рішень передбачає виділення у змісті місцевої електронної демократії двох основних складових: електронного голосування та електронної участі. До першої відносять вертикальні відносини, у яких використовується швидкість та безпосередність інформаційних мереж з метою консультації мешканців громад з різних питань. Друга складова є більш складною, оскільки являє собою горизонтальні відносини та різноспрямовану інтерактивність, у яких окремі громадяни, їх групи, мікрогромади зможуть скористатися наявною інформацією з кількох джерел у мережі Інтернет, щоб впливати на місцеву владу для ухвалення важливих громадських рішень.

Слід зазначити, що підґрунтям місцевої електронної демократії є електронне управління. Під електронним управлінням слід розуміти спосіб організації публічної влади за допомогою систем локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі, який забезпечує функціонування певних служб у режимі реального часу та робить максимально

простим та доступним щоденне спілкування громадянина з офіційними установами [34]. Також електронне управління є сукупністю офіційних та неофіційних процесів та інститутів, включаючи і таке поняття, як «електронна участь громадян та організацій». На місцевому рівні електронне управління реалізується через використання інформаційно-комунікаційних технологій з метою підвищення ефективності публічного управління певною територією.

Становлення місцевої електронної демократії безпосередньо залежить від ступеня участі населення та кількості активних громадян у владно-управлінському процесі, від їх бажання та здатності перейти до форм прямої демократії, а також усунення певних небезпек та бар'єрів, серед яких:

- технологічна гнучкість (поява безлічі системно-апаратних платформ, що використовуються для надання послуг, доставки інформації та підтримки участі громадян);

- доступ та цифрове розшарування (проблема цифрової нерівності);

- збереження секретності та безпека (відсутність достатнього захисту даних у сфері використання інформаційних технологій);

- висока складність інструментів (інструменти потребують використання програмного забезпечення та Інтернету);

- низька пропускна спроможність (якщо люди не можуть отримати інформацію швидко, відповідно вона не буде використана в потрібний час).

Таким чином, електронна демократія на місцевому рівні – це нова форма організації колективних дій, що реалізуються за допомогою сучасних інтернет-та медіатехнологій, яка дозволяє членам територіальних громади безпосередньо впливати на ухвалення публічних рішень локального значення. Її метою є розвиток та зміцнення демократичних інститутів, а також залучення мешканців до участі у місцевому управлінському житті.

1.2. Моделі та інструменти місцевої електронної демократії

Нові інформаційні технології, що виникли разом із розвитком інтернету, радикально змінили всі сфери комунікації, політичні системи та демократичні процеси. Концепція електронної демократії побудована на основі застосування інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій у поширенні інформації, політичних та публічних дискусіях, прийнятті важливих суспільних рішень на різних територіальних рівнях організації публічної влади. Поширення інформації стосується технічних засобів і каналів комунікації, за допомогою яких висвітлюється діяльність органів публічної влади, політичних партій і рухів, лідерів та посадових осіб серед широких мас населення, і все це пов'язано з відкритістю та прозорістю суб'єктів публічно-управлінської діяльності. Інформаційно-комунікаційні технології дозволяють вивести громадські дискусії на новий рівень за рахунок розвитку форумів, онлайн петицій, соціальних медіа та ін. На місцевому рівні це реалізується через певні моделі електронної демократії місцевого самоврядування, щодо яких не існує єдиної думки серед науковців.

Так, моделям електронної демократії присвячено праці Я. ван Дюка [35], в яких він аналізує роль інформаційно-комунікаційних технологій в сучасних типах демократії Д. Хельда. Він відносить до представницької демократії легалістичну, конкурентну, плюралістичну, партисипативну, лібертаріанську моделі, а до прямої – плебісцитарну модель [36], зауважуючи, що модель повинна насамперед характеризуватись такими критеріями: чи є головною метою демократії формування думки або прийняття рішень; чи є основним засобом демократії використання думки обраних представників або пряме голосування населення.

За аналогією моделей е-демократії Я. ван Дюка, в основу виділення яких покладено погляди на ролі та наслідки функціонування нових медіа в них [35, с. 50 – 53], розглянемо притаманні цим моделям особливості під час їх використання на місцевому рівні.

Легалістична демократія є класичною демократією західного типу, засади якої визначені основними законами. У цій моделі значення інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій для демократичної системи полягає у вирішенні основної проблеми – дефіциту інформації, який існує в кризових умовах, коли інституції не можуть впоратися зі зростаючою складністю середовища та самою системою публічного управління. Розрив між органами місцевого самоврядування та громадянами сприймається як різновид дефіциту інформації з обох сторін. Ця проблема може бути вирішена шляхом рівного забезпечення інформаційними ресурсами публічних представників (місцевих рад, політичних сил тощо). Розроблені інформаційно-комунікаційні та цифрові технології використовуються як засіб для усунення дефіциту інформації та спрощення існуючої системи завдяки більш ефективним способам обробки та організації інформації, а також для підвищення прозорості діяльності органів публічної влади.

У цій моделі слід виділити дві функції: надавати більше інформації органам публічної влади і громадянам, підвищуючи її якість; інтерактивність нових засобів інформації покладено на представницький орган територіальної громади, який у цій моделі має бути більш відкритим і чутливим до людей (замість прямого контролю з боку населення).

Обидві функції можуть виконуватися лише застосуванням інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій під контролем адміністраторів, керівників органів публічної влади або представників членів територіальної громади. Перевага віддається комп'ютеризованим інформаційним кампаніям, громадським послугам та інформаційним центрам, системам масової публічної інформації, системам реєстрації у сфері публічного управління та комп'ютеризованим запитам громадян. Засоби реєстрації та спілкування, такі як електронні опитування, е-референдуми та електронні дебати між громадянами в цій моделі практично не використовуються (табл. 1.1.).

Таблиця 1.1

**Застосування інформаційно-комунікативних технологій в
легалістській демократії**

№	Напрями інформаційного потоку	Інструменти забезпечення	Характеристика
1.	Звернення	<ul style="list-style-type: none"> - комп'ютеризована виборча кампанія; - комп'ютеризовані інформаційні кампанії; - комп'ютеризовані центри державного обслуговування та інформації. 	Односторонній рух, який не виключає існування активної аудиторії під час відбору, сприйняття та пізнання інформації.
2.	Консультації	<ul style="list-style-type: none"> - системи масової інформації населення; - передові системи публічної інформації (Інтернет тощо). 	Робота з інформацією та її передача публічними інституціями з одного центру. У традиційній демократії – робота з друкованими документами та іншими джерелами, усні наради фахівців зі зв'язків з громадськістю та інших представників влади. У віртуальній демократії додаються нові засоби та системи передачі публічної інформації.
3.	Реєстрація	<ul style="list-style-type: none"> - системи реєстрації органів публічної влади; - автоматизовані звернення громадян; - електронні опитування; - електронні референдуми; - електронні вибори. 	Збір інформації у певному центрі (де визначається її предмет, час і швидкість) від місцевих інституцій, які є джерелами інформації та іноді є ініціаторами її збору. У традиційній демократії реєстрація – це друковані форми, анкети, бюлетені для голосування, візуальне спостереження тощо. У віртуальній демократії ІКТ-засоби реєстрації значно сильніші.
4.	Спілкування	<ul style="list-style-type: none"> - системи дошок оголошень; - дискусійні листи; - електронна пошта та телеконференції; - електронний муніципалітет; - системи підтримки прийняття групових рішень. 	Обмін інформацією двох і більше місцевих інституцій, що звертаються до спільного середовища, а не до центру щодо визначення тематики, часу та швидкості інформації та комунікації. У традиційній демократії: зустрічі та усні міжособистісні бесіди між громадянами, муніципальними службовцями. У віртуальній демократії - це технічні системи електронної пошти та реклами, телеконференції та різні системи підтримки прийняття групових рішень, що доповнюють або замінюють традиційні усні форми демократії.

У конкурентній (конкурентно-елітарній за Д. Хельдом) моделі найважливішим процесом є вибори, тому використовується підхід, коли має місце змагання політичних сил (партій) за прихильність електорату (виборців), і обрання найкращих лідерів й представників, що у цілому має вирішувати проблеми складності функціонування демократичної системи. Оскільки вона зосереджується на представництві та ефективному прийнятті рішень, то інструменти е-демократії використовуються з метою досягнення цілей виборчих та інформаційних кампаній. Має місце поєднання телебачення та інтерактивних медіа (техніки прямої реклами, маркетингу, таргетингу та візуальної маніпуляції), які слугують прямими каналами, спрямованими на вибіркву аудиторію потенційних виборців з різними політичними поглядами, а зацікавлена громадськість та електоральна база мають можливість отримати інформацію про погляди, позиції та виборчу поведінку їх лідерів і представників. Відповідно їм потрібен доступ до масових і розширених публічних інформаційних систем.

Плюралістична модель базується на різноманітті суспільних інтересів та форм їх вираження, зокрема: територіальних, економічних, соціальних, культурних, групових. Розділяючи основні інституціональні характеристики ліберальної демократії, плюралісти спираються не на індивідів, а на численні зацікавлені групи, кожна з яких прагне вплинути на процес прийняття рішень через інструменти електронної демократії.

У плюралістичній моделі збільшується роль посередницьких організацій та асоціацій громадянського суспільства. Така модель є поєднанням прямої та представницької демократії. Тут можна виділити дві характеристики нових носіїв інформації:

- збільшення кількості каналів розповсюдження масової інформації підтримує потенційну різноманітність інформації та дискусій, охоплюючи різні зацікавлені аудиторії;

- інтерактивні комунікаційні мережі ідеально підходять до концепції мережевої політики.

Перевага надається тим інструментам, які можна використовувати для посилення потоку надання інформації та комунікації всередині організацій громадянського суспільства (додатки для інформування своїх членів і зовнішньої аудиторії, системи реєстрації та комп'ютеризовані самоопитування всередині груп, системи спілкування між організаціями, асоціаціями та окремими громадянами: електронна пошта, списки обговорень, телеконференції та системи підтримки прийняття рішень для найскладніших проблем).

Партисипативна модель_близька до плюралістичної моделі, оскільки має місце поєднання представницької та прямої демократії. В основі знаходяться погляди на переваги демократії, проте увага переключається з організацій на громадян та їх підтримку. Виховання громадян як активних членів громади є основною метою цієї моделі. Необхідною умовою цієї моделі демократії є наявність поінформованих громадян. Сучасні прихильники демократії участі, такі як К. Пейтман і К. Б. Макферсон, пропонують стимулювати активність громадян. Інститути публічної влади мають стати більш доступними для громадян, відповідаючи на їх запитання, а не лише ставити запитання громадянам, тому перевага надається колективному формуванню думок у дискусіях та освітніх контекстах.

За умов партисипаторної демократії основна увага приділяється просуванню активної громадянської позиції, формуванню політичної думки в широкому масштабі, заснованому на принципі поєднання прямої та представницької демократії, тому інформаційно-комунікаційні та цифрові технології важливі для реалізації багатьох функцій, починаючи від публічних дебатів та освіти, і закінчуючи різними видами участі, доступність якої для всіх є надзвичайною цінністю.

Громадяни повинні брати активну участь не тільки у виборі своїх представників і прийнятті рішень на референдумах, зборах тощо, але й безпосередньо в політичному процесі – у підготовці, прийнятті й виконанні рішень, а також здійсненні контролю за їх реалізацією. Головними цілями партиципації є всебічна демократизація суспільства, соціальна емансипація й

суспільна самореалізація особистості. Цим забезпечується максимальне врахування інтересів народу, міцна легітимація влади, подолання відчуження громадян. Крім цього, широка участь громадян у місцевому самоврядуванні забезпечує ефективний контроль за посадовими особами, запобігає зловживанню владою, відриву депутатів від населення, бюрократизації чиновництва. Основними ідеями цієї моделі є: децентралізація управління; пряма участь населення в місцевому управлінському житті; розвиток самоврядування.

Логічним для цієї моделі демократії є можливість застосування інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій, здатних інформувати та активізувати громадян. Комп'ютеризовані інформаційні кампанії та системи масової інформації мають бути розроблені та підтримуватися таким чином, щоб вони допомогли скоротити прірву між «інформаційно багатими» та «інформаційно бідними». Тому тут важливим є покращення доступу і зручності «нових медіа».

Електронне обговорення займає в цій моделі вторинне місце, але важливе, оскільки може сприяти формуванню думки, навчанню та активній участі. Обговорення у загальнодоступних комп'ютерних мережах, телеконференції та електронне спілкування може бути дуже корисними. Головною умовою є те, що в них братиме участь не лише соціальна та інтелектуальна еліта, але й широке коло громадян.

Лібертаріанська модель розглядається як «автономний політичний простір громадян, що функціонує всередині своїх об'єднань з допомогою горизонтальних комунікаційних зв'язків Інтернету» [35]. Вона є близькою до плюралістичної та партисипативної моделей, оскільки поставлено акцент на автономній участі громадян, які використовують горизонтальні комунікаційні можливості «нових медіа» загалом та Інтернету, зокрема. Крім цього, має місце поєднання «інтернет-демократії» та інструментів вільної ринкової економіки для формування «нових цифрових громад», в яких «цифрові» громадяни

сприймають раціоналізм, шанують громадянські свободи та економіку вільного ринку та тяжіють до помірної форми особистої свободи.

Для цієї моделі характерним є таке: громадяни мають бути добре обізнаними та поінформованими за допомогою передових, безоплатних і неупереджених інформаційних систем, зокрема в Інтернеті; вони повинні мати можливість обговорювати цю інформацію в усіх видах систем; вони повинні мати можливість висловити власну думку. Це свідчить про те, що лібертаріанська модель є набагато ближчою до прямої, ніж до представницької демократії.

Схожу, але більш спрощену систему моделей електронної демократії пропонує К. Біллемі [37]. У той час, як Я. ван Дюк бачить роль інформаційно-цифрових технологій як доповнення до традиційних медіа, К. Біллемі додає модель кібер-демократії, де Інтернет більше не є додатком до традиційних комунікаційних зв'язків, а виступає як фундамент нової моделі демократії. Він стверджує, що запропоновані ним чотири моделі (споживча, демо-елітарна, нео-республіканська, і кібер-демократична) є теоретичним базисом для розуміння електронної демократії.

Наведені неklasичні моделі мають досить слабку теоретичну обґрунтованість, тому для формулювання власної позиції щодо розвитку феномену місцевої електронної демократії ми вважаємо за необхідне використовувати три класичні моделі демократії: представницьку, пряму та деліберативну. Далі ми проілюструємо, як сучасні теорії електронної демократії співвідносяться з цими моделями. На наш погляд, акцент у наукових дослідженнях електронної демократії робиться на прямій демократії, проте на практиці пряма демократія не є переважаючою, на відміну від представницької та деліберативної, тому важливим є дослідження розвитку електронної демократії з погляду усіх трьох моделей на місцевому рівні.

Представницька демократія загалом характеризується наявністю обраних представницьких інститутів, де громадяни голосують, передаючи мандати представникам на локальному рівнях. Обрані представники об'єднують інтереси

та вимоги електорату і формують політичні програми. Інформаційно-комунікаційні і цифрові технології виводять традиційні механізми представницької демократії на новий медійний рівень. Завдяки цьому знижуються бар'єри на шляху до участі у виборчому процесі як кандидатів, так і електорату. Цифрові інструменти полегшують процес голосування, не вимагаючи, наприклад, фізичного відвідування виборчих дільниць. Доступ до інформації про діяльність представницьких органів, а також всіх виборчих суб'єктів, її етапи та процедури може зробити демократичні процеси більш прозорими. Електорат може вибирати більш гідних завдяки підвищеному рівню його поінформованості.

Ми пропонуємо відносити до електронної демократії у межах представницької демократії такі напрямки:

- електронне голосування на всіх рівнях виборів;
- надання інформації про діяльність представницьких органів влади та суб'єктів політики (на веб-сайтах представницьких органів публічної влади);
- інструменти дистанційної комунікації з обраними представниками, майданчики інтерактивної комунікації;
- подання онлайн петицій та відкритих звернень до представницьких органів та ін.

Пряма демократія традиційно розглядається як своєрідна «платформа» демократії, адаптованої для локальних спільнот. З погляду сучасного бачення, ця модель надає громадянам можливість самостійно приймати рішення щодо питань місцевого значення, які місцеві лідери повинні втілювати у життя. Традиційними механізмами є різні форми референдумів та інші інститути місцевого самоврядування. Пряма демократія в сучасному світі розвивається тому, що традиційні представницькі інститути втрачають свої позиції, і мережеві спільноти, що розвиваються в онлайн просторі, набувають позитивних рис. Інформаційно-комунікативні технології починають відігравати вирішальну роль у тих демократичних процесах, де інтернет є не просто доповненням до

традиційних каналів комунікації, а істотно визначає нове бачення прямої демократії [37].

Пряма громадівська ініціатива електронної демократії вимагає, щоб комунікаційні технології підтримували координацію серед багатьох осіб, які приймають рішення, тобто географічно розпорошених громадян з різними інтересами. Фактичну реалізацію прямої електронної демократії на локальному рівні можна бачити на конкретних прикладах, наприклад, у Швеції (www.knivsta.nu). У Норвегії кожен муніципалітет реалізує інструменти е-демократії за допомогою веб-сайтів, що дозволяють громадянам обговорювати і голосувати за різні суспільно-політичні рішення (наприклад, <https://www.minsak.no>).

Ми пропонуємо відносити до місцевої електронної демократії у межах прямої демократії такі напрямки:

- електронні референдуми;
- громадське голосування з питань місцевого управління;
- пряма нормотворчість та локальних рішень на місцевому рівні (прийняття статутів територіальних громад) тощо.

Деліберативна демократія більше зосереджується на відкритому та вільному обміні проблемами, тому важливість цифрових медіа особливо вбачається у тих можливостях, які вони надають для дебатів та обговорень в онлайн-режимі. Деліберативна (дорадча) демократія є перспективною версією майбутнього варіанту «розмірковуючої» або «комунікативної» демократії, що умовно передбачає поєднання основ представницької та прямої демократії в сучасних умовах. Інформаційні технології трансформують традиційні офлайн форуми, як місця для суспільного діалогу та пошуку консолідованого рішення, дозволяючи переміщувати їх в онлайн середовище мережі Інтернет.

Деякі дослідження свідчать про те, що впровадження цифрових технологій у дорадчі демократичні процеси можуть збільшити рівень участі громадян порівняно з традиційними засобами публічної дискусії між громадянами та

особами, які приймають рішення. Ми пропонуємо відносити до місцевої електронної демократії у межах деліберативної демократії такі напрями:

- інтернет форуми;
- електронні опитування;
- майданчики для різних форм дискусії та обговорень;
- соціальні мережі та інше.

Кожна з розглянутих моделей фокусується на певному полі демократичних процесів. Тому на практиці має бути паралельне існування різних моделей для забезпечення динамічної рівноваги між демократичним процесом розвитку та практичним управлінням на місцевому рівні. Наприклад, без оперативних рішень з боку посадових осіб (представницька електронна демократія) ефективного управління не буде досягнуто, оскільки всі громадяни не можуть на практиці висловити свою думку щодо кожного питання або проаналізувати наслідки своїх рішень. Підвищена увага до дорадчої е-демократії призводить до того, що представники стають більш відповідальними за свої рішення у міжвиборчий період у вирішенні питань місцевого значення. Завдяки новим технологіям для кожного громадянина має стати можливою участь у фактичному ухваленні рішень (пряма електронна демократія), проте громадяни не завжди здатні ухвалити належне рішення щодо питання місцевого значення.

Таким чином, система поєднання розглянутих трьох моделей демократії на місцевому рівні являє собою взаємозалежну та динамічну систему інформаційно-комунікаційних технологій та сучасних демократичних режимів. Традиційні канали комунікації та електронна демократія мають продовжувати існувати разом. І саме цей напрям інтеграції е-демократії з традиційними демократичними механізмами та процесами прийняття рішень є найкращим напрямом розвитку і включення громадян до місцевого самоврядування, про що свідчить досвід європейських країн.

РОЗДІЛ 2

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ НА ЛОКАЛЬНОМУ РІВНІ

2.1. Європейські демократичні стандарти як основа розвитку електронної демократії на місцевому рівні

Глобалізація, технологічний розвиток, медіалізація змінили передумови для демократії. Ці зміни привели до збільшення взаємозалежності та посилення технологічного посередництва в соціальних діях та взаємодії, формуванню нових принципів публічного управління в країнах Європейського Союзу. Оскільки демократичні системи та процеси не ізольовані від змін в публічному управлінні, то це стало викликом для територіальних громад на місцевому рівні.

Демократичні реформи останніх років в ЄС втілили ідеї використання потенціалу інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій, зважаючи на сучасні процеси інформатизації та розвитку інформаційного суспільства. Це відтворено в нових ідеях та запланованих результатах їх реалізації, зокрема очікується, що збільшення використання інструментів цифровізації у демократичних процесах підвищить прозорість і плюралізм і, таким чином, сприятиме загальній демократизації суспільства. Нові практики електронної демократії можуть привести до прямих змін у разі їх включення до демократичної системи на місцевому рівні.

Як відзначають європейські фахівці, електронна демократія набуває все більшої популярності не тільки серед фахівців, але й серед звичайних громадян. Європейськими фахівцями вона розглядається як новий етап у розвитку демократичних процедур, що характеризується активним застосуванням інформаційно-комунікаційних та мережевих технологій для їх здійснення [38].

Місцева демократія є процесом, що постійно триває, в ході якого постійно доводиться стикатися з новими викликами і потребами, що вимагають адаптації до нових ситуацій. Інформаційно-комунікаційні технології мають значний

потенціал удосконалення демократичної практики та участі на локальному рівні, прозорості, підзвітності та чуйності органів місцевого самоврядування до демократичних інститутів, а також розширення залучення членів територіальної громади до вирішення питань місцевого значення, надання їм все більш широких можливостей й забезпечення доступності демократичного процесу.

Рада Європи видала та затвердила низку стандартів участі громадськості в публічному житті. Керівні принципи громадської участі в процесі прийняття публічних рішень, розроблені та схвалені Радою Європи, детально описують конкретні практики, які органи влади повинні використовувати під час проведення публічних консультацій стосовно запропонованих владою рішень. Розроблені вимоги можуть застосовуватися щодо консультацій, які проводяться онлайн або офлайн.

Радою Європи розроблено рекомендації та резолюції щодо електронної демократії, в яких підкреслюється, що процедури електронної демократії повинні відповідати загальним принципам прав людини.

Зasadничі принципи електронної демократії зафіксовані у таких важливих європейських документах: Рекомендації CM/Rec(2009)1 Комітету Міністрів державам-членам щодо електронної демократії; Рекомендації Rec(2004)15 Комітету Міністрів державам-членам щодо електронного врядування; Рекомендації CM/Rec(2017)5 Комітету міністрів державам-членам щодо стандартів електронного голосування.

Аналізуючи Резолюцію 1653 (2009) «Електронна демократія» [39] та Рекомендацію CM/ Rec(2009)1 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про електронну демократію (е-демократія) [34] можна на основі узагальнення виділити ключові принципи і вимоги, безпосередньо пов'язані з розробкою механізмів електронних консультацій, як мають бути використані в Україні:

– громадськість повинна мати можливість брати участь у розробці правил і рішень, що стосуються життя людей;

- участь громадськості у процесі прийняття рішень за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій має відповідати таким самим принципам, що й участь в умовах фізичної присутності;
- громадськість повинна мати можливість брати участь у процесі прийняття рішень, починаючи з початкової стадії;
- органи публічної влади повинні надавати громадськості інформацію про процедури участі;
- органи публічної влади повинні надавати громадськості інформацію, достатню для забезпечення ефективної участі у процесі прийняття рішень;
- процедури участі громадськості повинні передбачати розумні строки;
- рішення повинні належним чином ураховувати внесок участі громадськості;
- органи влади повинні інформувати громадськість про прийняті рішення та про те, як надані консультації та коментарі були враховані у прийнятих рішеннях;
- засоби правового захисту повинні бути доступні в тих випадках, коли вимоги участі громадськості не виконуються.

У контексті даного дослідження слід відзначити важливість прийняття та реалізації Кодексу належної практики участі громадян у процесі прийняття рішень, прийнятий Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи (МНУО) у 2009 р. та переглянутий у 2019 р. [40]. Переглянутий Кодекс належної практики участі громадян у процесі прийняття рішень («Кодекс МНУО») є результатом спільної ініціативи щодо його перегляду Конгресом місцевих і регіональних влади Ради Європи та Конференції міжнародних неурядових організацій Ради Європи, запущений у 2015 р., щоб оновити та адаптувати Кодекс МНУО до соціальних і технологічних змін у світі, який постійно змінюється. Комітетом Міністрів Ради Європи цей кодекс визнаний дієвим документом для Ради Європи та основою для розширення прав і можливостей громадян брати участь у веденні публічних справ у європейських країнах.

У переглянутому Кодексі МНУО детально розглядається «електронна участь» і зазначається, що вона є невід’ємною частиною електронної демократії та повинна відповідати всім принципам належного демократичного процесу прийняття рішень з додатковим аспектом у вигляді використання електронних інструментів. Виокремлені етапи участі громадськості у процесі прийняття рішень залежать від інтенсивності участі, у тому числі електронної (рис. 2.1).

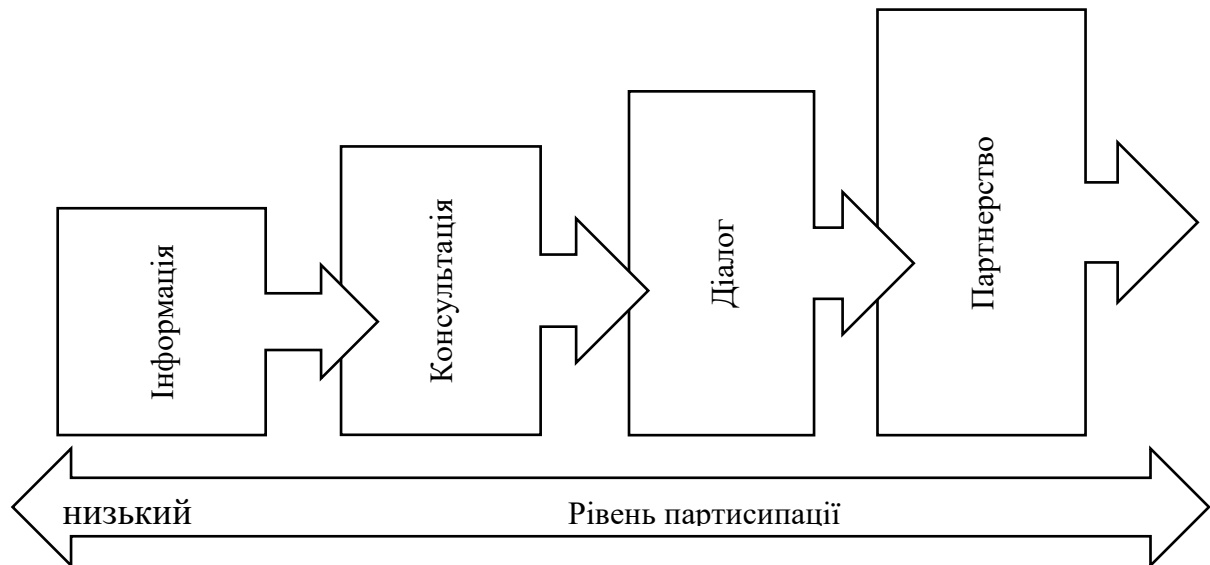

Рис. 2.1. Рівні участі громадськості

Електронні інструменти відкривають великий потенціал для удосконалення демократичної практики та участі організованого громадянського суспільства. Для досягнення цього позитивного результату е-інструменти повинні бути адаптовані таким чином, щоб підвищити інклюзивність, прозорість і полегшити доступ до участі громадян. Також ці інструменти повинні уникати створення нових бар'єрів. Водночас е-інструменти також є небезпечними для зловживань і маніпуляцій, тому необхідно прийняти заходи для мінімізації подібних ризиків за умови повного дотримання вимог захисту персональних даних і права на невтручання у приватне життя [40].

Базуючись на документах Ради Європи, у країнах ЄС найбільш часто використовуються централізовані відкриті електронні портали. Щоб у повній

мірі використовувати свій потенціал, електронні інструменти повинні бути інтегровані всіма учасниками процесу прийняття рішень, зокрема на місцевому рівні.

Як було відзначено вище, електронна демократія як цілісна частина інформаційного суспільства широко розглядається у спеціальних документах Парламентської асамблеї Ради Європи, зокрема в Резолюції 1653 (2009) «Електронна демократія» та Рекомендації CM/Rec(2009)1 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про електронну демократію (е-демократія).

У Рекомендації CM/Rec(2009)1 визначена позиція Ради Європи щодо підтримки та укріплення демократії, демократичних інститутів та демократичних процесів за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Електронна демократія розглядається як додаткова, доповнює та взаємопов'язана з традиційними процесами демократії. Кожен процес має свої переваги і жоден не є загальноприйнятим [34]. Оскільки ця Рекомендація є єдиним регіональним документом міжнародного права, у якому викладено головні принципи, межа та рекомендації щодо електронної демократії, то зацікавлені сторони мають враховувати її під час запровадження або вжиття заходів для вдосконалення електронної демократії.

Крім цього, у Рекомендації CM/Rec(2009)1 передбачено, що правила та норми, які регулюють електронну демократію, мають сприяти демократії та верховенству права, зокрема, шляхом посилення залучення та участі громадян у місцевому громадському житті та процесах прийняття рішень, заохочення ініціативи громадян та вдосконалення публічного управління та послуг, зробивши їх більш доступними, оперативними, орієнтованими на користувача, прозорими, ефективними та недорогими, що сприяє економічній, соціальній та культурній життєздатності та сталому розвитку відповідної території. Водночас наголошується на важливості створенні відповідних рівнів безпеки для кожного електронного інструменту з урахуванням місцевої культури з метою гарантування того, що проблеми безпеки не стануть стримуючим фактором для залучення окремих осіб і груп до демократичних процесів.

У Резолюції 1653 (2009) «Електронна демократія» зазначається, що електронну демократію не слід розглядати як інструмент, який замінює представницьку демократію, а таку, що розширює її та доповнює. Допускається, що системи представницької демократії можуть бути доповнені елементами партійної демократії внаслідок рішення громадян, а не застосування інформаційно-комунікаційних технологій. Також зазначається, що електронна демократія є насамперед демократією, а не технічним досягненням, тому електронні інструменти можуть бути дуже корисними для зміцнення традиційної представницької демократії та підвищення її якостей [39].

У європейському контексті еволюція електронної демократії з технологічного боку має продовжуватися з урахуванням демократичних принципів. Вона є корисною та дозволяє скористатися її перевагами тільки в демократичному середовищі, коли виконуються такі вимоги:

- дотримання прав людини;
- забезпечення верховенства права;
- закріплена та виконується вимога щодо свободи висловлювання думки;
- наявність вільних плюралістичних ЗМІ.

Також норми європейських актів містять застереження щодо ризиків розвитку електронної демократії, для запобігання яких необхідною є розробка та застосування правил та регламентуючих положень, включаючи гарантії захисту громадян. Водночас успіх електронної демократії та усунення небезпеки «технологічного розколу» пов'язаний із забезпеченням загального доступу до електронних інструментів з точки зору наявності обладнання та недорогого підключення до мережі, а також докладання значних зусиль щодо просування цифрової освіти та професійної підготовки, зокрема щодо старших поколінь та інших уразливих категорій населення.

Відзначаючи важливу роль цифрових технологій у забезпеченні діяльності публічних органів влади та передачу відповідних коштів на ведення діалогу та дискусій зі своїми виборцями, Рада Європи наголошує на тому, що виборці, зі свого боку, набувають ефективного інструменту моніторингу діяльності своїх

представників. Саме це надає нового виміру сталим традиційним поняттям представницької та партисипативної демократії, стимулюючи при цьому громадян до більш активної участі у політичних процесах. Водночас інструменти електронної демократії не можуть розглядатися панацеєю від усіх проблем у сфері демократії.

Широке впровадження та систематичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності публічних інституцій на місцевому рівні є одним з найважливіших аспектів розвитку демократії, як відзначають європейські експерти, оскільки саме на цьому рівні вони все ширше використовуються як засіб інформування громадян й інструмент спілкування з владою, а також механізм залучення громадян до процесу прийняття рішень у вигляді електронних опитувань, електронних референдумів, електронних ініціатив.

У країнах ЄС найкращі результати має використання електронних демократичних інструментів на місцевому та регіональному рівнях, зважаючи на використання низки актів Конгресу місцевої та регіональної влади Ради Європи в цій галузі, зокрема: Резолюції 266 (2008) «Електронні інструменти: відповідь на потреби місцевої влади», Резолюції 267 (2008) «Електронна демократія та обговорення міських проєктів»; Резолюції 290 (2009)¹ «Електронна демократія: можливості та ризики для місцевої влади»; Резолюції 282 (2009)¹ «Цифровий розрив та електронне залучення в регіонах»; Резолюції 231 (2007)¹ «Електронна охорона здоров'я та демократія в регіонах»; Резолюції 207 (2006)¹ «Про молодь і нові інформаційні та комунікаційні технології: нова можливість для місцевої демократії»; Рекомендації Rec(2004)11 «Правові, функціональні та технічні стандарти електронного голосування»; Рекомендації Rec(2004)15 «Електронне врядування».

До інших важливих для розвитку електронної демократії документів слід віднести висновки та рекомендації, сформульовані за результатами засідань, конференцій, форумів тощо, які стосуються питань впровадження та використання електронних інструментів. Наприклад, у висновках форуму Ради

Європи «За майбутнє демократії», що відбувся в Мадриді 15-17 жовтня 2008 р. [41], і був присвячений електронній демократії, підтверджено, що вона є додатковим каналом для демократичної практики та участі, який може суттєво сприяти досягненню більшої прозорості, підзвітності та сприйнятливості демократичних інституцій, сприянню демократичної участі людей та обговоренню, а також підвищенню доступності та інклюзивності демократичного процесу.

Серед загальних принципів електронної демократії, виходячи з норм європейських актів, для місцевого рівня слід визначити такі:

- використання можливостей, які пропонують інформаційно-комунікаційні технології, для зміцнення локальної демократії та демократичних інститутів, а також демократизації процесу вирішення питань місцевого значення;

- розвиток електронної демократії та підвищення рівня залучення членів територіальної громади до демократичного процесу, потребує свідомих зусиль усіх зацікавлених сторін та рішучого керівництва;

- ставлення до місцевої електронної демократії, насамперед як до демократії, а не просто технологій;

- урахування та вирішення проблем, які пов'язані з ризиками місцевої електронної демократії (цифровий розрив та «електронна дискримінація») шляхом значних інвестицій, надійної оцінки ризиків, заходів з управління ризиками та механізмів для постійного моніторингу та вдосконалення органами місцевого самоврядування;

- наявність базового демократичного середовища та свобода вираження поглядів членів територіальної громади, відкритий та безпечний доступ кожного до Інтернету, захист конфіденційності та персональних даних;

- поєднання традиційних форм місцевої демократії з електронною з метою розширення можливостей громадянської участі в демократичному процесі;

- нові можливості електронної демократії мають бути поєднані з такими вимогами, як доступність, простота використання і включення, а також

врахування думки громадян під час прийняття рішень за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій;

– використання нових можливостей електронної демократії для заохочення громадських ініціатив знизу-вгору, конкретна підтримка органами місцевого самоврядування проявів демократичної участі членів територіальної громади;

– свідоме використання інструментів електронної демократії для реалізації права громадян на місцеве самоврядування всіма його колективними та індивідуальними суб'єктами, починають з початкових стадій прийняття рішень з питань місцевого значення, уникаючи ризику фрагментації територіальної громади.

Урахування названих принципів та їх реалізація на практиці передбачає досягнення таких результатів, визначених в європейських документах, щодо використання інструментів електронної демократії:

– використання можливостей електронної демократії у спілкуванні з членами територіальних громади через нові можливості для обраних представників брати участь у дискусіях зі своїми виборцями, покращення взаємодії органів публічної влади з людьми;

– розробка, тестування і впровадження різних ініціатив електронної демократії на місцевому рівні, їх збільшення з урахуванням наявного досвіду і прикладів передової практики;

– у сфері електронного голосування підвищена увага має бути приділена сертифікації та спостереженню, щоб гарантувати безпеку та прозорість і зміцнити довіру до виборчого процесу на локальному рівні;

– дотримання новими медіа та постачальниками електронних послуг етичних послуг, особливо щодо дітей та молоді;

– дотримання балансу між розширенням електронних можливостей і захистом особи в умовах забезпечення відкритих можливостей для розвитку ініціатив електронної демократії з низового рівня без обмежень (крім тих, які призначені для захисту прав особи та загального захисту від усіх форм зловживання в Інтернеті та інших цифрових технологій).

Таким чином, європейські акти і стандарти щодо електронної демократії спрямовані на те, що вона надає величезну можливість як для людей, так і для органів публічної влади, за якої всі зацікавлені сторони об'єднуються, щоб використовувати її переваги та контролювати потенційні ризики. Тому важливим завданням є зміцнення довіри людей до електронної демократії з метою повної реалізації її потенціалу.

Аналіз європейських актів щодо електронної демократії та її інструментів засвідчив, що основні з них були прийняті протягом першого десятиліття XXI ст. На нашу думку, нині виникла необхідність їх перегляду, враховуючи розвиток та посилення демократичних тенденцій публічного управління за участю населення, зокрема на місцевому рівні. Систематизація та кодифікація європейських норм з питань електронної демократії має привести до прийняття Кодексу щодо електронної демократії, який має вмістити окремий розділ щодо цифровізації та відповідних електронних інструментів на місцевому рівні.

2.2. Досвід країн ЄС щодо використання електронної демократії на місцевому рівні

Повсюдний вплив глобальних мереж, тенденція до гармонізації регіональних економік країн ЄС та їх глобальна конкурентоспроможність змінили роль місцевої громади як осередку демократії. Незважаючи на те, що Європа залишається найефективнішим регіоном у світі за Глобальними індексами стану демократії (GSoD), протягом останніх років відзначається їх погіршення в деяких регіонах Європи, які традиційно мали раніше високі показники.

Війна Росії проти України сколихнула Європу і спровокувала безпрецедентну кризу, яка загрожує миру і стабільності країн ЄС, які довгий час сприймалися як належне. У 2022 р. відбулося значне погіршення показників Польщі та Угорщини, а також зниження позицій давніх і сильних демократій, зокрема Австрії, Німеччини, Словенії, Кіпру, Нідерландів, Португалії та Великої

Британії [42]. У Швеції спостерігалось загальне зниження демократичної участі, а Люксембург приєднався до країн, які мають тенденцію до падіння громадянської активності. Водночас ці країни все одно мають високі показниками за більшістю факторів, зниження актуалізує важливість постійної уваги до запобігання зниження рівня демократизації публічного управління в майбутньому. Незважаючи на падіння показників в Польщі та Угорщині, Центральна Європа залишається епіцентром демократичного зростання [43]. Також у GSoD відзначено, що у минулому році було запроваджено та практично використано низку інноваційних форм прямої демократичної участі по всій Європі, включаючи збори громадян, бюджет участі в таких містах, як Париж або Мілан, використання нових платформ для участі в Таллінні та Мадриді [42].

Слід відзначити, що на місцевому рівні в умовах зниження довіри громадянам до органів публічної влади, відродився ентузіазм щодо участі та використання дорадчих механізмів у країнах ЄС, особливо це стосується зборів громадян. У 2022 р. найчастіше на них вирішувалися питання щодо навколишнього середовища, міське стратегічне планування, здоров'я та інфраструктури [44]. Незважаючи на стурбованість деяких європейських експертів обмеженістю знань та здатності звичайних громадян вирішувати складні ситуації, практика свідчить що громадяни спроможні приймати якісні рішення, коли процедура обговорення була добре розроблена [45]. У цьому контексті збори громадян в ЄС розглядають як демократичний процес, який вимагає певного набору стандартів для забезпечення легітимності та стійкості [46].

На думку європейських фахівців відродження загальної демократії в європейських країнах пов'язано із двома шляхами: розвитком місцевої демократії та активним використанням можливостей цифрових інструментів для посилення участі громадян у прийнятті рішень повсякденного життя. За такого підходу електронна участь є комплексом методів та інструментів публічних органів, що забезпечують електронну взаємодію громадян і влади з метою урахування думки громадян у муніципальному управлінні при прийнятті

політичних та управлінських рішень. Важливим показником її ефективності є оперативність і якість реагування органів публічної влади та відповідних організацій на звернення громадян щодо широкого кола проблем. Питання про сферу застосування терміну «електронна участь» має розглядатися у широкому тлумаченні, коли до сфери діяльності місцевих громад відносяться не тільки політичні питання, але й весь спектр локальних проблем.

Рушійними силами електронної участі є цифровізація та розробка цифрових інструментів, які можна використовувати для залучення громадян, зокрема: соціальні медіа, дорадче програмне забезпечення, системи електронного голосування тощо, і зростання доступу до Інтернету.

Слід зазначити, що специфіка реалізації методів електронної участі на місцевому рівні пов'язана з конкретною моделлю демократичного процесу, що реалізується у відповідному соціокультурному середовищі та політичній системі. На це також впливає система норм і традицій конкретного суспільства. У цьому контексті важливе значення має специфіка розвитку громадянського суспільства, як середовища, в якому функціонує громадська участь і його специфічна форма – електронна участь. Тут слід враховувати два основних типи громадянської та громадівської активності:

– громадянська участь – це адаптивна публічна діяльність, пов'язана з реалізацією загальних прав і свобод і правових компетенцій, що забезпечують досягнення індивідуальних, групових і громадських цілей в існуючих інституційних умовах. За масштабом цілей і орієнтацій громадянська участь може бути індивідуальною, колективною і громадською;

– громадянська дія – це навпаки неадаптивна публічна активність, спрямована на трансформацію інституційних практик, які склалися та їх нормативно-ціннісних засад. Громадянська дія – це діяльність, пов'язана з проблемами реалізації загального права і свободи: забезпечення рівноправності громадянських статусів, подолання розриву між формальними і реальними правами в повсякденному житті, усунення бар'єрів на шляху участі, зняття обмежень на здійснення прав у різних сферах.

Розглянемо деякі приклади застосування ідей електронної демократії на практиці в різних країнах ЄС.

Місто Турін (Італія) є одним з лідерів використання нових технологій. Регіон, в якому розташований Турін, входить до провідних регіонів Італії за промисловими витратами на душу населення на технологічні дослідження. Вже у 1980-х рр. місто стало активною технологічною територією із зонами передових досліджень та вироблення високих технологій (робототехніка, перші комп'ютери) у трикутнику «ТехноСіті» (Турин-Новара-Івреа). Центр обробки даних, заснований у 1970 р., був першим італійським центром обробки даних, створеним у великому місті.

З метою заохочення взаємодії між міською владою Туріну та громадянами в офісі мера було створено відділ взаємодії з громадянами («Ufficio Rapporti con i Cittadini»), який, по суті, відповідає за зусилля міста щодо електронної участі. Ця ініціатива розміщена в «мультимедійному каналі», створеному на веб-сайті міста, який, окрім відеозаписів міського голови, дозволяє громадянам підключатися в прямому ефірі до сесій міської ради та мати доступ до відеоархіву заходів та церемоній, проведених містом.

З домашньої сторінки сайту муніципальної влади можна отримати доступ до інтерактивних просторів, відведених для онлайн-дебатів. Зокрема, з вікна «Інтерактивність» доступна «пряма лінія» як до державних установ, так і дискусійний форум. Форум – це інтерактивний простір, де можна залишати думки та коментарі, що стосуються низки визначених тем. Для входу на форум і дебатів з іншими учасниками достатньо обрати серед обговорюваних тему, яка цікавить громадянина. «Пряма лінія з громадянами», з іншого боку, є інструментом, призначеним для спілкування та взаємодії між користувачами та муніципальною радою, за допомогою якого громадяни можуть направляти запитання до окремих міських відомств, робити запити та висувати пропозиції.

Водночас упровадження процесів електронної демократії в Туріні по суті відбувається за рахунок державних коштів, які виділяються переважно на традиційні видатки та підтримку рівня послуг. У місті Турин застосування нових

інформаційних технологій у процесах управління знаходиться на дуже високому рівні порівняно з іншими великими містами Італії, але це має місце насамперед для аспектів, типових для електронного урядування, оскільки переважна структура процесів орієнтована на надання інтерактивних послуг.

На рівні електронної демократії різноманітні зусилля Туріна в мережі «Інтернет» мають дуже гарні результати на рівні комунікації з місцевою радою та підвищення прозорості у процесах прийняття рішень, але ще не мають повної та ефективної участі окремих громадян. Зусилля органів влади є складними та багаторівневими, проте спрямовані на полегшення виконання завдань муніципалітетом, тому що більший інтерес для нього становлять аспекти електронного урядування, тоді як недостатню увагу приділено аспектам взаємодії та організації співпраці з громадянами. Такий підхід цікавий з фінансової точки зору, але не є ефективним з точки зору використання ІКТ. У такому випадку його не можна назвати інноваційним розвитком з метою зміни способів управління сучасними соціальними і політичними відносинами, а натомість стосується простого застосування технологічних інструментів, які самі по собі недостатні для внесення змін у способи участі, спілкування та співпрацю між різними учасниками демократичного процесу.

Для Швеції характерною є тенденція до підвищення рівня залучення громадян до участі у вирішенні питань місцевого значення за ініціативи державних адміністраторів. Для цього створено спеціальні державні органи, які займаються цими питаннями, починаючи з національного рівня. Наприклад, це створення Комісії з питань використання Інтернет-демократії для публічних консультацій.

У м. Стокгольмі (Швеція) досконалість використання інструментів електронної демократії визнана навіть на міжнародному рівні. Місто Стокгольм нині є одним із найрозвинутіших у сфері комп'ютерних технологій, телекомунікацій та нових медіа. Зокрема, місто вважається Інтернет-столицею Європи, що підтверджується тим, що багато провідних компаній у сфері інформаційних і комунікаційних технологій на глобальному рівні, таких як

Microsoft, Intel і IBM, створили там науково-дослідні центри. Науково-технологічний парк Кіста у м. Стокгольм вважають згідно з рейтингом наукового журналу Wired другим серед 46 найважливіших центрів високих технологій у світі (після Силіконової долини). Він є найважливішим у світі центром ІКТ, зокрема мобільних телекомунікацій, настільки, що м. Стокгольм називають «Мобільною долиною».

Місто Стокгольм через свій офіційний сайт пропонує громадянам велику кількість інформації, послуг і можливостей. Сайт слугує порталом, де можна знайти інформацію про здоров'я дітей і людей похилого віку, бланки запитів на отримання дозволів і авторизацію, адміністративні послуги та багато інформації про різні адміністративні процеси, інформацію, яка сприяє прямій взаємодії та більш тісному контакту між міською радою та громадянами. У міському окрузі м. Стокгольм Норрльм працює веб-сайт, який надає сервіс під назвою «Insyn», за допомогою якого громадяни можуть знайти інформацію про плани публічної адміністрації та про всі рішення, які незабаром набудуть чинності.

У Швеції дуже високий рівень демократизації публічного управління на місцевому рівні з використанням ІКТ. Серед найзначніших прикладів можна назвати досвід Транему та Болльнеса.

У Транему, містечку на півдні Швеції, яке є центром комуни Транему, було реалізовано цікавий проєкт під назвою «Право вносити пропозиції», який полягає у відвідуванні громадянами сесій міської ради через веб-сайт та подання коментарів та пропозицій в режимі реального часу. Цей проєкт сприяє тому, що місцеві чиновники мають можливість публічно реагувати на пропозиції, які висуваються населенням.

Іншим прикладом є муніципалітет міста Болльнес, що розташований у північно-східному напрямі від м. Стокгольм (центр комуни Болльнес), досвід якого є ще одним важливим прикладом шведської моделі електронної демократії. У цьому місті також публічний веб-сайт ради є основним інструментом для розвитку діяльності електронної демократії. Для мешканців Болльнесу домашня сторінка веб-сайту слугує порталом не лише для

адміністративних послуг, але й для демократичної участі завдяки діалоговому вікну під назвою «Болльнес Діалоген». Останній є своєрідним місцем зустрічі або електронним форумом, на якому відбуваються дебати та консультації з питань, що становлять громадський інтерес.

Важливим у цих прикладах є те, що участь тут не обмежується лише громадянами, які проживають у відповідних комунах, а також нерезидентами, оскільки проста реєстрація на форумі дозволяє брати участь у дискусіях і консультаціях.

Шведська модель демократичної участі, як можна побачити навіть із наведених прикладів, спирається на широко поширену в ЄС ідею про те, що участь має бути здійснена шляхом включення громадян до самого процесу визначення державної та місцевої політики. Ця модель базується на прагненні сприяти, використовуючи ІКТ, розвитку дієвих форм громадянської активності, які дозволяють жителям комун певною мірою впливати на рішення, які приймаються владою, гарантуючи їм свободу висловлюватись на кожному етапі процесу прийняття рішень. Основними принципами шведської моделі електронної участі відповідно до етапів прийняття рішень за участю мешканців комун є:

- громадяни можуть зробити важливий внесок у вирішення місцевої справи, починаючи з визначення проблеми, яку необхідно вирішити – за допомогою електронної пошти, чату та систем електронного діалогу між громадянами та адміністраторами;

- місцева рада на етапі формулювання пропозицій має надавати мешканцям зрозумілу, повну, своєчасну інформацію, доступну у зручній формі;

- можливість доступу громадян до офіційних установ, де приймаються рішення, наприклад до відвідування засідань міської чи обласної ради в Інтернеті;

- можливість перевірки процесу реалізації рішення, наприклад, шляхом доступу до супровідної документації про те, як воно буде впроваджуватися, контролюватися та оцінюватися.

Досвід шведської електронної демократії свідчить про наявність таких важливих особливостей, як:

- місця, відведені для дискусій з громадянами, не обов'язково повинні розміщуватися на офіційних веб-сайтах;
- від складності проблеми, яка обговорюється, залежить старанність підготовки та планування консультацій;
- існує можливість не обмежувати консультації лише громадянами-резидентами, особливо в районах, де населення є дуже мобільним [47].

Ще одним цікавим досвідом є використання електронної демократії у м. Іссі-ле-Муліно (Франція). Це місто з населенням 60 000 осіб, яке розташоване неподалік від Парижу, що має динамічну економіку, оскільки тут розташовані деякі з основних ІКТ-компаній Франції. 80% його мешканців підключені до Інтернету і більшість за допомогою високошвидкісного доступу, а саме місто є світовим лідером у використанні нових технологій та інноваційних методів електронної демократії. Цей контекст є результатом процесу, започаткованого в 1996 р. у місцевому плані щодо інформатизації, який запровадив нову технологію в порядку денному муніципалітету.

Серед різноманітних ініціатив міста слід відзначити «Інтерактивну міську раду», яка дозволяє громадянам спілкуватися зі своїми представниками під час сесій місцевої ради, а також «Громадянську панель» – інструмент онлайн-консультацій – яка використовується для консультацій муніципалітету з мешканцями з різних питань.

Прикладом може бути проведене в муніципалітеті м. Іссі-ле-Муліно ще у 2002 р. прямого голосування до районних в місті рад, що повністю здійснювалося через Інтернет. Повторений через декілька років експеримент передбачав вже мету збільшення участі громадян шляхом спілкування між кандидатами та громадянами. 70% витрат, пов'язаних з цим процесом, профінансувала e-AGORA. Якщо у першому випадку онлайн-вибори відбулися за один день, то другому на це знадобився тиждень. Водночас порівняно з попередніми виборами громадська участь зросла вдвічі.

Іншим нововведенням стало включення комп'ютерів із сенсорним екраном, що дозволило громадянам голосувати без використання клавіатури чи миші. Спеціально для виборів був розроблений веб-сайт із дидактично-ігровим контентом і тривимірною віртуальною фігурою, яка взаємодіяла з користувачем. Одним із головних нововведень став запуск блогу для кандидатів, який зробив їх більш помітними та дозволив відкритий діалог з громадянами та між самими кандидатами. У цьому блозі, який було дезактивовано після початку процесу – щоб уникнути впливу на виборців – кандидати могли представити свій план і свою мотивацію та відповісти на запитання громадян. Ця ініціатива дозволила створити простір віртуальних дебатів між кандидатами та громадянами. Крім цього, всім кандидатам було запропоновано навчальну програму з використання блогів. Кандидати, яким не сподобався новий інтерактивний інструмент, змогли отримати індивідуальну допомогу. Аналіз змісту блогів та вражень від виборчого процесу загалом засвідчив позитивні результати використання цих практик електронної демократії [48].

У муніципалітеті м. Фромеріз (Бельгія), який є результатом злиття п'яти колишніх міст, з населенням більше 20 000 жителів, побудовано міцний контакт між органами публічної влади та громадянами. На вебпорталі (www.framerries.be) можна робити запити щодо більшості документів і отримати доступ до необхідної інформації.

Значним проєктом міста стало запровадження електронної демократії для спілкування з найбільш нужденними категоріями населення, а також заохочення їх до участі. Це було виражено, по-перше, в діяльності міського медичного центру, метою якого було надання безкоштовних медичних послуг менш заможним верствам населення. По-друге, місцевою радою було створено нові центри доступу та встановлено відповідну комп'ютерну техніку, щоб запропонувати незаможному населенню безкоштовний Інтернет. Для розвитку цієї діяльності були найняті підготовлені фахівці для прийому користувачів та організації роботи центрів. Крім цього, було розроблено новий віртуальний простір на веб-сторінці місцевої влади, куди громадяни могли надсилати

повідомлення чи запитання, що стосуються муніципалітету. Для того, щоб поширити запуск медичного центру та веб-сайту, було виготовлено різні рекламні матеріали – листи, брошури, а також зроблено репортажі, які були розповсюджені на місцевому телеканалі, у газетах та на радіо, були розклеєні плакати у громадських місцях. Поступово збільшувалася кількість відвідувачів веб-сторінки та зростання інтересу населення.

Загалом мета щодо забезпечення нужденних послугами Інтернету була спрямована на те, що через центри доступу незаможні люди отримають таку підготовку, яка дозволить їм краще використовувати веб-сайт міста для дебатів. Більшість таких користувачів є молоддю, тому успіх цього може стати важливим елементом соціальної інтеграції менш сприятливих верств населення.

Результати показали більшу близькість між місцевою владою та громадянами, враховуючи збільшення кількості відвідувань веб-сайту, збільшення кількості надісланих повідомлень та кількості користувачів. Крім того, були відзначені позитивні ефекти, які спочатку не передбачалися, наприклад, збільшення кількості відвідувань е-бібліотеки завдяки появі нових клієнтів шляхом встановлення комп'ютерів у центрі доступу. Збільшення додаткової інформації на веб-сайті розширює діапазон можливостей щодо справжньої електронної демократії та онлайн-дебатів. Оскільки дані показали інтерес громадян до цієї теми, то подальша стратегія полягає у збільшенні людських ресурсів і запуску нових центрів доступу.

Використання ІКТ у м. Фромеріз зміцнило зв'язок між місцевою владою та громадянами також через Центр соціального забезпечення (CPAS). За словами мера міста, «чим більше ми використовуємо ці технології, тим більше підтверджуємо право громадянина на питання, і тим більше ми присутні в районах міста» [48].

Для європейських країн, які приєдналися до Євросоюзу наприкінці ХХ ст. – початку ХХІ ст., електронна демократія на місцевому рівні не стала поширеною через недовіру громадян до її форм та інструментів. Так, у Польщі популярність програм і стратегій розвитку інформаційного суспільства є

результатом прийняття (часткового) *acquis communautaire* з багатьма положеннями, на яких воно побудоване. Характерним явищем для Польщі є прийняття послідовних стратегій розвитку інформаційного суспільства за зразками європейських документів. Плани, стратегії та програми, що стосуються інформаційного суспільства, передбачені на рівні закону та в його межах (з різними рівнями обмежень), і прийняті останніми роками з метою стимулювання розвитку співпраці та партнерства між органами влади і населенням на основі координації їх дій. Пріоритети щодо розвитку інформаційного суспільства містять два напрями електронної участі: онлайн-голосування та управління публічними форумами.

Оскільки в Польщі немає форм електронного голосування на національному рівні, то будь-які ініціативи на місцевому рівні заслуговують на позитивну оцінку. Зокрема така діяльність стосується ініціатив, пов'язаних із місцевими бюджетами участі бюджетів великих міст Польщі, які називають «цивільним бюджетом». Він являє собою процес прийняття рішень, в якому громадяни певної громади (гміни) приймають рішення щодо витрачання державних коштів на проекти, подані самими громадянами. Створення партисипативного бюджету є тривалим процесом і його результати повинні мати обов'язковий характер.

Стаття 5а Закону від 8 березня 1990 р. «Про гмінне самоврядування» передбачає, що у випадках, передбачених Законом, та з інших важливих для гміни питань на території гміни можуть проводитися консультації з громадянами. У таких випадках порядок і порядок проведення таких консультацій визначаються рішенням ради гміни (у містах – рішенням міської ради), тобто керівного органу відповідного органу місцевого самоврядування. Деталі положень рішення міської ради відображаються в розпорядженнях міських голів (як виконавчого органу місцевого самоврядування). У цьому випадку метою використання форм прямої демократії є схвалення чи несхвалення діяльності місцевої влади, а також надання комунальній владі більшої легітимності щодо здійснення влади (цит. за [49], с. 68).

Бюджет участі у цьому випадку є інструментом, який використовується не лише для електронного голосування чи електронних консультацій, але й для електронного залучення та контролю. Електронні бюджети участі, які зараз діють, допомагають залучити громадян до життя місцевої громади, впливаючи на її розвиток, а також дозволяють переглядати виконання бюджету з якісної та фінансової точки зору. Таким чином, електронні бюджети участі є інструментами, які дозволяють реалізувати цілі, передбачені ідеєю електронної участі громадян. Виборці, які голосують у процесі бюджету участі, перевіряються за запитом про місце проживання, номер PESEL (Універсальна електронна система реєстрації населення) або номер ID-картки.

Водночас аналіз бюджетів участі з точки зору явки та використання електронних інструментів свідчить про те, що спостерігається зниження кількості голосів, поданих електронним способом, порівняно з кількістю голосів, поданих традиційно, тобто в паперовій формі. На думку польських фахівців, це може бути пов'язане з недовірою польських громадян до електронних форм голосування, зокрема під час звернення до органів публічної влади. Довіра є вирішальним елементом, який часто виявляється суттєвою перешкодою при використанні онлайн-ресурсів. Відсутність довіри до органів публічної адміністрації, яка склалася серед польських громадян, поширюється й на послуги, що надаються в електронному вигляді [49, с. 66].

Серед проблем електронного голосування під час використання форми бюджету участі в Польщі виділяють такі:

- виявлені в деяких гмінах (наприклад, у Кракові) випадки електронного шахрайства, пов'язаного з голосуванням в електронному вигляді, що було здійснено для того, щоб отримати інформацію про те, який проєкт переможе, що негативно вплинуло на громадян, які проживають у конкретному районі;

- низький рівень участі населення (близько 10%) порівняно з реальною кількістю виборців. Визначити реальну кількість досить важко, оскільки голосують також люди, які лише декларують, що вони є громадяни даного міста, але не зареєстровані в ньому (для постійного чи тимчасового проживання), тому

неможливо однозначно визначити кількість осіб, які мають право голосу, порівняно з чисельністю населення даної адміністративної одиниці;

– електронні інструменти, що використовують у процесі ухвалення бюджетів участі, як і сама процедура, не викликають особливого інтересу у громадян, що пов'язують з низкою факторів, таких як: невдалі рекламні кампанії, недовіра до органів державного управління та ін. (50, pp. 77-95).

Зменшення використання електронних інструментів викликає велику тривогу в Польщі, оскільки органи публічної влади на локальному рівні не проводять глибокий аналіз існуючих проблем, а також не проводять порівняльні дослідження, які могли б допомогти вирішити існуючим проблемам.

Серед форм електронної демократії, які часто використовуються в країнах ЄС, які мають давні сталі демократичні традиції, слід виділити онлайн дебати та онлайн муніципалітети. Перша форма надає громадянам можливість обговорювати рішення міської ради або місцевих проєктів в Інтернеті. Така практика мала місце у м. Болонья (Італія), коли була створена структурована система онлайн-дебатів в рамках проєкту «DEMOS» і першою темою для публічного обговорення стали проблеми дорожнього руху. Практично був створений Інтернет-форум, який контролювався органами місцевого самоврядування, де громадяни могли вільно висловлювати свою думку. Було видано окремо постанову, відповідно до якої місцеві органи влади повинні були активно використовувати дорадчі інструменти, думку громадян, відповідати на їх питання, а також на основі їх повідомлень виділяти та аналізувати власні проблеми.

Друга форма забезпечує постійний діалог між місцевою владою і суспільством. Основним завданням є активізація громадян протягом міжвиборчого етапу та залучення їх до загальної публічної дискусії. Прикладом є досвід роботи районної ради та адміністрації міського округу Нормальму Стокгольму. Від двох до чотирьох разів на рік громадяни отримують запрошення відвідати громадські консультації за поточними і нагальними питаннями. Вони можуть це зробити за допомогою он-лайн-опитування та онлайн-форми, куди

можна внести свої пропозиції, а також через запит поштою, перепискою, факсом і телефоном. За перші чотири роки існування рада Інтернет-служб розглянула 200 отриманих від громадян пропозицій, 70 з яких були повністю або частково впроваджені.

Таким чином, вивчення досвіду використання інструментів електронної демократії в країнах ЄС свідчить про те, що кожне місто має унікальні особливості, які обумовлені специфікою розвитку демократичних засад взагалі та досвідом електронної демократії зокрема. Різні політичні, економічні та соціальні умови впливають на стан і подальший розвиток використання цифрових технологій у процесах місцевої демократії.

Водночас спільним є те, що в країнах ЄС підвищення рівня участі громадян у вирішенні питань місцевого значення сьогодні пов'язують із більш активним уведенням інструментів електронної демократії. Це обумовлено розвитком інформаційного суспільства, поширенням цифровізації, за якої громадяни отримують інформацію та встановлювати тісний контакт, спрямований на обговорення проблем і співробітництво за новими демократичними процесами поза часом і простором. Форми електронної демократії сприяють якісному розширенню участі громадян у місцевому управлінському житті, підтверджуючи ефективність і цілеспрямованість реалізації концепції електронної демократії на практиці. Досвід країн ЄС доводить, що концепція «електронної демократії» на місцевому рівні не просто декларативний сценарій розвитку територіальних громад, але й ефективний спосіб вирішення проблем із залученням громадян до прийняття управлінських рішень місцевого значення.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

3.1. Забезпечення використання інструментів електронної демократії на рівні міст в Україні

Електронна демократія, яка базується на використанні ІКТ в демократичних процесах, дозволяє посилити участь, ініціативність та залучення громадян на місцевому рівні публічного життя, покращити прозорість демократичного процесу прийняття рішень, а також підзвітність демократичних інститутів, покращити зворотну реакцію органів місцевого самоврядування на звернення громадян, а також сприяти публічним дебатам та звертати увагу громадян до процесу прийняття рішень. Такий формат повинен удосконалювати доступ та комунікацію з посадовими особами органів місцевого самоврядування та обраними політиками, доповнюючи неелектронні традиційні демократичні форми місцевої демократії.

З кінця 1990-х рр. в Україні почали прийматися перші закони, які сприяли активізації процесу електронної демократії: «Про Концепцію Національної програми інформатизації» від 4 лютого 1998 р. № 75/98-ВР, «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 р. № 851-IV, «Про електронний цифровий підпис» від 22 травня 2003 р. №852-IV (втратив чинність у зв'язку з прийняттям Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII), «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки» від 9 січня 2007 р. № 537-V. Пізніше поняття електронної демократії як напряму державної політики було передбачено у розпорядженнях Кабінету Міністрів України: «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» від 15 травня 2013 р. № 386-р., Про схвалення Концепції розвитку

електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації від 8 листопада 2017 р. № 797-р., Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні від 20 вересня 2017 р. № 649-р., Деякі питання цифрової трансформації від 17 лютого 2021 р. № 365-р. З цим поняттям також пов'язана реалізація Стратегії реформування державного управління України на 2022-2025 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р., Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 – 2026 роки, затверджена Указом Президента України від 27 вересня 2021 р. № 487/2021.

Нині використання інструментів електронної демократії на місцевому рівні є одним з етапів реалізації цифрової трансформації публічно-управлінської діяльності територіальних громад, маючи такі переваги:

- зручність діяльності суб'єктів місцевого самоврядування та економія часу (влада має можливість краще та швидше обробляти інформацію, що надходить від жителів населених пунктів);
- автоматизація завдань (заповнені електронні форми автоматично наповнюють бази даних інформацією, зменшуючи потребу у ручному введенні даних);
- доступність даних (за допомогою хмарного сховища файли можна знаходити за простими запитами, а працівники можуть отримувати доступ до справ й оновлювати файли зі своїх мобільних пристроїв);
- об'єднуються структурні частини для кращого доступу, управління та прийняття рішень на основі поточних і точних даних;
- сприяє прозорості завдяки автоматичності повідомлення громадян про завершення кожного кроку процесу розгляду питань;
- скорочуються витрати громад завдяки виключенню витрат на друк та розсилку документів громадянам.

Серед низки секторів/напрямів е-демократії на місцевому рівні в країнах ЄС слід виділити: е-голосування та е-вибори, е-референдум, е-ініціативи, е-консультації, е-петиції, е-політичні компанії локального значення, е-опитування.

Так, е-вибори, е-референдум, е-ініціативи – передбачають використання ІКТ у зазначених політичних заходах на одній чи декількох стадіях їх здійснення. Е-голосування – передбачає використання ІКТ на виборах чи референдумах, як мінімум, для підрахунку голосів.

Е-консультація – електронний спосіб збору даних щодо думок/позицій визначених стейкхолдерів, громадськості відносно певних питань публічної політики. Консультація не передбачає обов’язок відповідальної особи приймати рішення у рекомендований спосіб. Існує чимало форм е-консультацій: формальні/неформальні, регульовані громадськістю чи владою, нерегульовані тощо.

Е-ініціативи – дозволяють громадянам висловлювати свої пропозиції засобами ІКТ і таким чином впливати на формування порядку денного публічної політики.

Е-петиції – використання ІКТ для висунення протестів та рекомендацій демократичним інститутам. Громадяни підписують петиції і включаються в дискусію, вказуючи он-лайн свої імена та адреси. Існують різноманітні форми е-петицій.

Е-політичні компанії – використання ІКТ для заохочення громадян прийняти участь у виборчих чи інших політичних компаніях, спрямованих прямо чи опосередковано на впливати на формування чи впровадження політики. Е-політичні компанії пов’язані в першу чергу із е-виборчими компаніями, е-адвокаційними компаніями.

Е-опитування – дозволяє отримати думки громадян електронними засобами за випадковою чи цільовою вибіркою. Як правило, громадянам пропонується питання та варіанти відповідей.

Використання зазначених інструментів електронної демократії відповідає Розпорядженню Кабінету Міністрів України «Деякі питання цифрової трансформації» від 17 лютого 2021 р. № 365-р, яким було визначено пріоритетні напрями та завдання цифрової трансформації, а важливим пріоритетним напрямом і завданнями передбачено запровадження інструментів електронної

демократії: електронних петицій, опитувань, звернень громадян, обговорення проектів нормативно-правових актів, громадського бюджету [51].

На практиці міські ради в Україні використовують такі інструменти електронної демократії:

- інтерактивні веб-сайти з актуальною інформацією, оптимізовані під мобільні пристрої;
- відкриті дані;
- онлайн-трансляції;
- сервіси е-петицій;
- е-консультації;
- громадські слухання онлайн;
- е-голосування;
- бюджет участі або громадський бюджет онлайн.

Використання конкретного інструменту залежить від ресурсів органів місцевого самоврядування.

Члени територіальних громади та громадські організації можуть користуватися наданими їм інструментами для:

- аналітики відкритих даних, особливо щодо витрат бюджетних коштів та державних закупівель;
- подання е-звернень;
- подання і підписання е-петицій;
- проведення медійної кампанії, до прикладу, у підтримку важливих е-петицій;
- участі в е-консультаціях;
- участі у громадських слуханнях онлайн;
- онлайн голосувань;
- пропозицій, вибору та співучасті у проектах громадського бюджету участі [32, с. 9].

Протягом 2023 р. та попередніх років інструменти е-демократії найбільш динамічно використовувалися та розвивалися у містах України, про що свідчить

досвід практичної діяльності місцевих рад, які використовують: відкриті дані; онлайн-трансляції пленарних засідань сесій; електронні консультації; громадські слухання онлайн; е-голосування; розсилки корисної інформації; платформи взаємодії (контактні центри); бюджети участі онлайн. З довоєнного часу більшість міст віддає перевагу таким інструментам і платформам, як «Єдина система місцевих петицій», «Розумне місто», «Відкрите місто».

Електронна демократія на місцевому рівні представлена сайтами міських рад і низкою спеціалізованих сервісів, зокрема: Контактний центр Києва 15-51, завдяки якому протягом 2022 р. громадянами було подано 22 380 електронних звернень, з яких було виконано 9 242 [59]; «Цілодобова варта» у Вінниці – 2 293 електронних звернень, з яких було виконано 1 859 [60]. Слід відзначити, що на порталі «Відкрите місто», який включає 101 місто України та існує на веб-платформі «Єдина платформа місцевої електронної демократії» (e-DEM), за 2022 р. громадянами було подано 30 194 електронних звернень, з яких найбільші показники у міст Запорізької області (5 196), Волинської області (3 634) та Львівської області (3 364) [61].

Місто Дніпро є одним з лідерів у цифровізації серед великих міст України. У місті з 2017 р. існує громадський проєкт «Бюджет участі» і тоді ж з'явився і сайт, на якому жителі міста можуть запропонувати для реалізації свої ідеї або голосувати за проєкти інших осіб (<https://adm.dniprorada.gov.ua/>). За 5 років існування «Бюджету участі» було подано 2 244 проєкти, 569 з яких перемогли. На теперішній час на сайті можна подивитися всі проєкти, які була подані (історію проєктів, їх оцінки профільними виконавчими органами, до початку війни можна було відслідкувати статус проєкту, його реалізацію, голосування). На жаль, у зв'язку з воєнним станом, програма бюджету участі тимчасово призупинена. Для прикладу, за часу її функціонування, у 2021 р. до голосування долучилася рекордна кількість людей (більше 147 тис.), що загалом склало 532 213 голосів. Для подання проєкту або для голосування користувачу необхідно авторизуватися на сайті «Бюджет участі» через систему BankID або за

допомогою електронного паспорту, що дозволяє підтвердити особистість та унеможливило фальсифікації.

Крім цього, на сайті «Бюджету участі» розміщуються розпорядчі документи, нормативна база, а також розділ «Допомога», в якому можна знайти: правила участі у проекті, необхідні бланки та шаблони рекламних матеріалів, розділ «Контакти» з інформацією про те, як зв'язатися з контактними особами, адреса, Viber, Telegram, телефони, сторінки у соціальних мережах.

Загалом в Україні бюджети участі, як дієвий інструмент е-демократії, можна поділити на дві групи:

- Єдина система бюджетів участі включає 245 громад, існує на веб-платформі «e-DEM», за даними якої за 2022 р. було подано 8 941 проєкт, з них найбільше проєктів подали громади Полтавської області (1 601), Дніпропетровської області (977) та Київської області (662) [52];

- бюджети участі на сайтах місцевих рад широко використовуються у Києві, де за 2022 р. було 393 проєкти-переможці [53], Дніпрі, де за 2021-2022 рр. було 180 проєктів-переможців [54], Одесі, де за 2022 р. було 100 проєктів-переможців [55], та багатьох інших обласних центрах і громадах.

Внесені 2 липня 2015 р. зміни до Закону України «Про звернення громадян» сприяли розвитку такої форми колективного звернення громадян до органів публічної влади, як електронна петиція. До органів місцевого самоврядування звернення надсилаються в електронній формі за допомогою електронних адрес, вказаних на офіційних сайтах органів публічної влади або на загальну електронну пошту чи за допомогою відповідної форми для звернень, що міститься на офіційному веб-сайті відповідного органу публічної влади.

У м. Дніпро запроваджено спеціальний портал для електронних петицій до міської ради, завдяки чому ця форма участі членів територіальної громади у здійсненні місцевого самоврядування стала доступною у 2016 р. Єдина система місцевих петицій (<https://dniprorada.gov.ua/uk/page/edina-sistema-miscevih-peticij>) м. Дніпра надає мешканцям можливість подати петиції, або підтримати петиції, на які триває збір підписів.

Нова редакція Положення про електронні петиції була затверджена рішенням Дніпровської міської ради від 24 жовтня 2018 р. №43/36 [56], яким передбачено, що для розгляду петиції необхідно зібрати не менше 1 000 підписів протягом не більше 90 календарних днів (п. 2.12 Положення про електронні петиції). Водночас 20 травня 2020 р. було затверджено нову редакцію Статуту територіальної громади міста Дніпра. У ст. 23 Статуту, яка стосується звернень городян до органів і посадових осіб місцевого самоврядування визначено електронну петицію як особливу форму колективного звернення громадян та встановлено нові вимоги щодо збору не менше 3 000 підписів протягом не більше 90 календарних днів з дня оприлюднення. З прийняттям нового Статуту територіальної громади досі так і не було внесено зміни до чинного Положення про електронні петиції, що створює певну колізію.

Слід зазначити, що з 2016 до 2020 р. порогова кількість зібраних для петиції підписів збільшилася втричі, що привело до незначної кількості поданих електронних петицій і малої кількості осіб, які беруть в цьому участь. Таким чином місто увійшло до трійки міст, в яких визначено таку велику кількість поданих за петицію голосів. Для порівняння у Києві це 10 тис. голосів, у Харкові – 5 тис. голосів, в Одесі – 1 тис., у Запоріжжі – 750, у Львові – 500 голосів. Відповідно тільки невелика кількість петицій набирає необхідну кількість голосів. З поміж загальної чисельності електронних петицій тільки за результатом 5-ти петицій було прийнято рішення і відбулися відповідні зміни. Електронна петиція мешканки м. Дніпра з назвою «3 000 підписів – це занадто!», де було пропонувалося питання про зниження порогової кількості голосів та проведення тестування платформи збору підписів через скарги городян на труднощі голосування, також не набрала потрібної кількості голосів.

Загалом на місцевому рівні ефективно функціонують дві системи місцевих електронних петицій:

– Єдина система місцевих електронних петицій, яка включає 328 громад в Україні, існує на веб платформі «e-DEM», за даними якої з 2015 р. було подано в загальному 24 383 е-петиції, протягом 2022 р. – 5 016 е-петицій. Найбільше

електронних петицій за цей час подали територіальні громади Донецької області (691), Сумської області (623) та Київської області (541) [57].

– сервіси електронних петицій на сайтах місцевих рад, серед яких успішно зарекомендував себе портал Київської міської ради, де з 2015 р. було опубліковано 7 922 електронні петиції, за які було віддано 4 782 122 голосів, проте реалізовано владою було тільки 103 петиції [58].

По Україні загалом слід відзначити, що у деяких містах (Одеса, Львів, Івано-Франківськ, Суми, Кривий Ріг, Ужгород та ін.) створено в мережі Інтернет окремі спеціальні Центри звернень, які дозволяють віртуальне його відвідування, подання звернень і перевірку стану його виконання. Водночас послугами таких платформ, на жаль, користуються не в усіх містах України.

Крім електронних петицій, важливим є використання платформ місцевої електронної демократії. Так, Дніпровською міською радою 22 грудня 2021 р. було підписано меморандум з українською благодійною неприбутковою організацією Фонд «Східна Європа» щодо впровадження єдиної платформи E-DEM та чат-боту «СВОЇ». Це стало значним кроком до збільшення можливостей для мешканців міста для комунікації з місцевою владою. Через чат-бот «СВОЇ» громадяни можуть подавати звернення до міської влади, використовувати зручні та доступні інструменти електронної демократії платформи E-DEM: місцеві петиції, опитування містян та консультації з громадськістю. Загалом на платформі єдиної системи місцевих петицій E-DEM мешканці міста опублікували 1 200 звернень. Проте лише 88 (7,3% від загальної кількості) отримали відповіді Дніпровської міської ради.

На відміну від подання звернень відповідно до Закону України «Про звернення громадян», електронне спілкування мешканців територіальної громади з місцевими органами влади, їх структурними підрозділами, комунальними підприємствами на сторінках комунікаційної платформи «Відкрите місто» не має статусу офіційного листування, тому не може бути використане у вигляді офіційної відповіді органу місцевого самоврядування.

У м. Дніпро «Портал відкритих даних Дніпра», створений відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» від 21 жовтня 2015 р. № 835, забезпечує автоматичне завантаження даних на Єдиний державний вебпортал відкритих даних data.gov.ua (<https://data.dniproprada.gov.ua/>). Портал призначений для забезпечення надання доступу до публічної інформації у формі відкритих з можливістю її наступного використання. Будь-яка особа може вільно копіювати, публікувати, поширювати, використовувати, інформацію наборів даних. Відкрита платформа містить інформацію від виконавчих органів, комунальних підприємств, установ та закладів Дніпровської міської ради.

У межах порталу відкритого міста реалізується багато програм, деякі з яких зараз недоступні мешканцям і будуть відновлені після закінчення війни (Відкритий бюджет, ProZorro, бюджет участі, кошторис утримання міської ради тощо), а деякі потребують доопрацювання (громадські ініціативи, для інвесторів, безоплатна правова допомога, екологічна політика, моніторинг навколишнього середовища, безпека дорожнього руху тощо). На порталі розміщено групи наборів даних та відповідні ресурси (рис. 2.2).

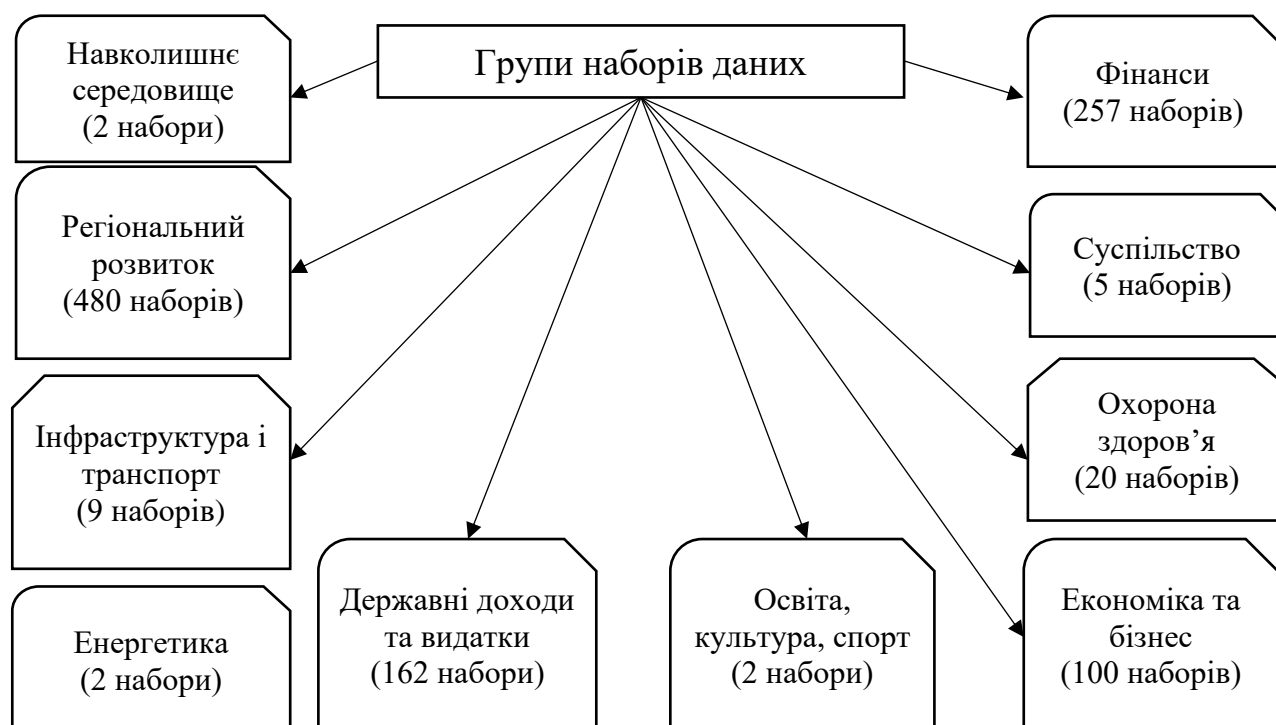

Рис. 3.1. Групи наборів даних «Порталу відкритих даних Дніпра»

Сайт «Доступ до Правди» (<https://dostup.pravda.com.ua/body/dnipro2>) працює як уніфікована платформа для надсилання електронних запитів розпорядникам інформації відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. № 2939-VI.

Загалом більшість міст України мають електронні сервіси чи електронні інструменти, які стосуються послуг соціальної сфери, а також платформи чи інструменти реагування на скарги. Наприклад, міста Луцьк, Київ, Одеса, Дніпро, Бровари та Чернігів розробили спеціальну мапу звернень, яка дозволяє не тільки залишати скарги, але й відстежувати їх статус, виконавців, територію локалізації проблем тощо. Деякі органи місцевого самоврядування для оперативного реагування на запити мешканців розробили власні форми звернень (міста Калуш, Олександрія, Горішні Плавні).

Цифрова трансформація міста Кривого Рогу стосується, серед іншого, також і запровадження інструментів електронної демократії. Цифрові технології у Кривому Розі з'явилися досить рано порівняно з іншими містами України. Наприклад, ще у 2008 р. у виконавчому комітеті Криворізької міської ради було впроваджено електронну автоматизовану систему ведення електронного документообігу. Крім того, систему електронного документообігу було впроваджено і в виконкомах семи районах Кривого Рогу.

У 2009 р. місто стало єдиним містом в Україні, де було впроваджено електронний сервіс – єдине онлайн «вікно» на офіційному сайті міста Кривого Рогу. Пізніше була також розроблена мобільна версія, завдяки якій мешканці міста змогли подивитися всю необхідну інформацію про місто, роботу комунальних служб, номери телефонів тощо з телефону. У подальшому було розроблено мобільний додаток для криворіжців «Мій Кривий Ріг – Smart City». У 2010 р. з'явився унікальний електронний сервіс «Місто на мапі», завдяки якому жителі міста отримали змогу швидко та легко знайти інформацію про

понад 18 тисяч міських об'єктів, а у 2016 р. з'явився корисний електронний сервіс «Екомоніторинг» [62].

Перед війною місто Кривий Ріг стало переможцем у номінації «Розбудова цифрової громади» з проектом «Електронні сервіси міста Кривого Рогу : оперативно, актуально, зручно». Захід проводився Міністерством цифрової трансформації України у рамках швейцарсько-української програми «Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади». У місті була створена потужна інтернет-платформа електронних сервісів, до якої, крім вищеназваних, також увійшли: вебпортал «Криворізький ресурсний центр», Відкритий бюджет, Путівник інвестора, Бізнес-інкубатор, Моніторинг впровадження стратегічного плану розвитку міста. Ці проєкти були визнані переможцями та відзначені як кращі практики в регіоні та Україні.

Військова агресія Росії проти України стала справжнім викликом і перевіркою на стійкість для міста Кривого Рогу, як і для інших українських міст. З початком повномасштабної війни сфера доступу до публічної інформації та інструментів прямої демократії загалом регресувала через безпекові ризики, призупинення містами роботи офіційних порталів або обмеженням доступу до окремих розділів чи сторінок. Водночас, зважаючи на те, що до України зараз прикута велика увага світової спільноти, яка допомагає та планує підтримувати нас у процесі відбудови, досягнення високого рівня демократії, прозорості та підзвітності місцевої влади є дуже необхідним для відновлення України. Зараз реалізація державної політики цифрової трансформації потребує впровадження інновацій у кожній сфері життя міста, зокрема це стосується використання новітніх технологій та інформаційних систем провідних країн світу.

Таким чином, подальші трансформації міст і розвиток електронної демократії стосуються використання цифрових технологій, які відповідають світовим тенденціям міського управління. У ході здійснення міської цифровізації відбувається створення нової інноваційної цифрової інфраструктури, яка складається з: інформаційних технологій; електронних технологій та інструментів; електронно-цифрових пристроїв; інформаційно-

аналітичних систем; інтелектуальних систем. Упровадження такого інформаційно-технологічного комплексу у міське управління дозволяє не лише значно підвищити рівень життя громадян, а й розвивати демократію та кожен окрему сферу діяльності відповідно до сучасних потреб людей та стандартів європейської демократії.

3.2. Розвиток електронної демократії на рівні сільських та селищних територіальних громад Дніпропетровської області

Основним завданням електронної підтримки демократії в ЄС є сприяння демократизації інститутів та процесів, популяризація демократичних цінностей. Електронна демократія спирається на демократичні, гуманістичні, соціальні, етичні та культурні цінності суспільства, в якому вона запроваджується, тому повинна підтримувати та впроваджувати відповідні фундаментальні свободи, права людини, включно зі свободою доступу до інформації.

Електронна демократія тісно пов'язана із «добрим урядуванням», що передбачає здійснення влади у електронній формі, яке повинно спиратися на принципи результативності, ефективності, участі, прозорості, підзвітності. У такому випадку всі зацікавлені сторони електронної демократії повинні включатись у демократичні процеси та отримувати вигоди від такої участі. Зацікавленими сторонами тут є різноманітні групи громадян, інститути громадянського суспільства, політики та політичні інституції, медіа, бізнес-спільнота, органи публічної влади, що передбачає їх співпрацю та взаємодію. Будь-яка комунікація може досягатись через е-демократію: постачання інформації; комунікацію, консультацію, обговорення; угоди, уповноважена участь, спільні рішення, прийняття рішень. Публічна влада тільки виграє від дискусій та ініціатив щодо електронної демократії та розвиваються у середовищі громадянського суспільства.

В Україні цифрові технології активно впроваджуються у сільських та селищних територіальних громадах завдяки сприянню регіональних органів

влади [63, с. 133]. Результатом є збільшення кількості практик електронної демократії в малих громадах, які починають ставати звичними. Водночас залишаються невирішеними проблеми розвитку цифровізації управління в територіальних громадах, оскільки вони не є «повноправними власниками інформаційних територіальних ресурсів, а тільки учасниками тих чи інших регламентів погоджень, де основну дозвільну функцію виконують територіальні органи держави». Це в деякому сенсі порушує самостійність органів місцевого самоврядування і потребує внесення змін на законодавчому рівні стосовно «міжвідомчого цифрового інформаційного обміну, в якому рівноправними учасниками будуть і органи місцевого самоврядування» [63, с. 136].

У Дніпропетровській області в умовах розвитку цифрової трансформації суспільства активізується використання електронної демократії на рівні територіальних громад. Для територіальних громад Дніпропетровщини результатом впровадження та головною метою розвитку електронного врядування на місцевому рівні стала:

- більша «інтегрованість» та доступність;
- електронне забезпечення та підтримка;
- усунення зайвої бюрократії, відкритість і підзвітність органів місцевого самоврядування.

До основних форм участі жителів населених пунктів Дніпропетровської області в місцевому управлінському житті відносяться: петиції, звернення до органів влади, опитування, місцеві ініціативи, збори жителів, публічні слухання, соціальні мережі тощо.

За результатами моніторингу використання територіальними громадами Дніпропетровської області інструментів електронної демократії у своїй роботі, який був проведений у 2023 р. Управлінням моніторингу соціально-економічних процесів та підтримки місцевих ініціатив виконавчого апарату Дніпропетровської обласної ради, було відзначено, що більше третини мешканців територіальних громад отримують інформацію про місцеві справи із сайтів органів місцевого самоврядування. Для об'єднаних територіальних

громад Дніпропетровського регіону вперше в Україні були створені сайти завдяки платформі, розробленій у межах швейцарсько-української програми EGAP. Ця платформа-конструктор дозволяє розробити сайт громади за один день без витрат на дизайн, програмування та хостинг (панель конструктора <https://otg.dp.gov.ua/ua>).

Програма EGAP реалізується Фондом Східна Європа та Фондом Innovabridge у партнерстві з Міністерством цифрової трансформації протягом 2015-2023 років. Програма впроваджується за підтримки Швейцарської Конфедерації, що надається через Швейцарську агенцію розвитку та співробітництва (SDC), метою якої є розвиток електронних послуг та електронної демократії на національному та регіональному рівнях. Цільовими регіонами є Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Луганська та Одеська області.

Робота Програми EGAP реалізується за трьома основними напрямками: електронні послуги, електронна демократія та цифровізація регіонів. Ключовою метою електронної демократії, як компоненту програми, є посилення взаємодії між владою та громадами, збільшення прозорості та мінімізація корупції. До сервісів, утворених у межах компоненту відносяться такі:

- національна платформа електронної демократії e-DEM, яка об'єднує такі e-інструменти, як «Місцеві петиції», «Консультації з громадськістю», «Відкрите місто» та «Громадський бюджет». До платформи підключено понад 400 громад та понад 1,6 млн користувачів;

- платформа Дія.Цифрова освіта, яка підвищує цифрові навички. Платформа містить освітні серіали для різних аудиторій з метою цифрового навчання та цифрової грамотності 6 млн українців до 2024 р.;

- чат-бот для внутрішньо переміщених осіб, що допомагає їм та мешканцям тимчасово окупованих територій і ліній розмежування отримати відповіді на поширені питання щодо пенсійного забезпечення, житла, документів, перетину кордонів тощо;

– платформа ВзаємоДія, яка є цифровим простором, де люди можуть вільно спілкуватися з органами виконавчої влади та брати участь в електронних конкурсах для громадських організацій.

Серед інтернет-платформ, які використовуються для взаємодії між мешканцями громад і місцевою владою та самоорганізації громадян, слід виділити проєкт «Відкрите місто», який є краудсорсинговою інтернет-платформою. На відповідному сайті (<https://opencity.e-dem.ua/about>) передбачено два розділи:

– «Проблеми» для створення повідомлень про проблему, які будуть направлені відповідній організації для вирішення;

– «Корисні об'єкти», як карта міста, на яку користувачі порталу можуть наносити різного роду корисні об'єкти, як то: лікарні, школи, парковки, туристичні об'єкти, зони безкоштовного Wi-Fi, пункти прийому батарейок, інше.

Мешканець громади має зробити низку кроків для того, щоб повідомити про проблему (обрати місто, категорію проблеми, визначити на карті місце знаходження проблеми, опис проблеми, додати фото/відео), яке має бути перевірено модератором відповідного міста та опубліковано на сайті. Строки роботи з повідомленнями визначаються кожним містом індивідуально. Для перевірки проблем місцевим модератором – до 2-х робочих днів; відповідальна комунальна організація приймає в роботу проблему не пізніше ніж на 3-й робочий день, якщо проблема закрита протягом 25 днів, то вона переноситься в архів. Якщо автор повідомлення вважає, що проблему не вирішено, або вирішено не якісно, він має можливість повторно її відкрити, обґрунтувавши свої дії. З архіву повторно відкрити повідомлення неможливо.

Аналіз офіційних сайтів та офіційних сторінок соціальної мережі Фейсбук територіальних громад Дніпропетровської області свідчить про наявність в більшості територіальних громад офіційних сайтів, а також таких форм та інструментів електронної демократії, як: електронне звернення, розміщення електронної петиції, електронного опитування, електронного обговорення

проектів та нормативно-правових актів, обговорення громадського бюджету, сервісу електронних звернень громадян та електронних консультацій.

За результатом аналізу охоплення офіційними сайтами територіальних громад Дніпропетровської області має такий вигляд:

- Дніпровський, Криворізький, Нікопольський, Новомосковський, Синельниківський райони – 100%;
- Кам'янський район – 91,7%;
- Павлоградський район – 85,7%.

У Дніпропетровській області поставлено завдання щодо наявності якісних, сучасних і змістовних сайтів у всіх територіальних громадах, оскільки це є невід'ємною складовою їх розвитку та потужним інструментом залучення громадян до місцевого управлінського життя, додатковим комунікаційним майданчиком для спілкування в умовах воєнного стану з мешканцями територіальних громад та їх інституційними утвореннями.

В умовах воєнного стану електронне звернення громадян є важливою формою для вираження громадянами своїх пропозицій (зауважень), заяв (клопотань) і скарг. У Дніпропетровській області ситуація з охопленням та використанням форми електронного звернення громадян в територіальних громадах у відсотковому значенні має такі показники:

- Дніпровський район – 64,7%,
- Криворізький район – 60%,
- Кам'янський район – 9,1%,
- Нікопольський район – 62,5%,
- Новомосковський район – 12%,
- Павлоградський район – 15%,
- Синельниківський район – 10,5%.

Оскільки порядок опрацювання усіх видів звернень передбачено Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Інструкції з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах,

організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації» від 14 квітня 1997 р. № 348, то їх облік в системі електронного документообігу органів місцевого самоврядування ведеться для збільшення ефективності опрацювання звернень.

У частині використання електронних петицій, слід відзначити, що серед територіальних громад Дніпропетровської області цю форму територіальні громади використовують не в повній мірі:

- Дніпровський район – 58,8%;
- Криворізький район – 33,3%;
- Кам'янський район – 27,3%;
- Нікопольський район – 50%;
- Новомосковський район – 25%;
- Павлоградський район – 28%;
- Синельниківський район – 5,3%.

Таким чином, велика кількість територіальних громад Дніпропетровської області не використовують цю важливу форму електронної демократії. Водночас, слід відзначити, що використання потенціалу електронних петицій, надання своєчасних, компетентних і розгорнутих відповідей на них сприяють наближенню громадян до органів місцевого самоврядування, формують у громадян відчуття себе у якості партнерів, сприяючи покращенню взаємодії між органами публічної влади та територіальної громади. Цю ситуацію в громадах можна виправити, звернувшись до безкоштовного сервісу петицій із запитом (портал електронної демократії <https://e-dem.tools/>) та встановивши посилання на власному веб-порталі органу місцевого самоврядування (територіальної громади).

Згідно Концепції розвитку електронної демократії в Україні від 8 листопада 2017 р. № 797-р електронне опитування є голосуванням з будь-якого публічного питання, зокрема це стосується участі в опитуваннях, виборах, референдумах, і передбачає використання електронних засобів для ідентифікації та підрахунку голосів [65]. Аналіз використанні цієї електронної форми

безпосередньої демократії засвідчив, що в малих територіальних громадах Дніпропетровської області вона використовується рідко або не використовується взагалі:

- у Дніпровському районі – на 29,4%;
- у Криворізькому – на 20%;
- у Кам'янському районі – 18,2%;
- у Новомосковському районі – 12%;
- у Павлоградському районі – 28%;
- у Синельниківському районі – 5,3%;
- у Нікопольському районі – не використовується.

На нашу думку, за наявності у більшості мешканців територіальних громад власних цифрових підписів такий вид електронної демократії, як електронне голосування у післявоєнний час стане важливою формою проведення місцевих референдумів. Без прив'язки до цифрової ідентифікації, електронне голосування може бути використане, як на офіційній веб-сторінці територіальної громади, так і органу місцевого самоврядування, в соціальних мережах та месенджерах, а також для залучення громадян до вибору кращого рішення щодо зазначеного в електронному голосуванні питання.

Крім цього, важливим напрямом розвитку електронної демократії вбачається електронне обговорення проєктів нормативно-правових актів відповідно до Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996. Цим Порядком передбачено питання, щодо яких в обов'язковому порядку проводяться консультації з громадськістю у формі публічного громадського обговорення та/або електронних консультацій, зокрема щодо:

- конституційних прав, свобод та обов'язків громадян;
- життєвих інтересів громадян;
- провадження регуляторної діяльності у певній сфері;

- визначення стратегічних цілей, пріоритетів і завдань регіональних програм економічного, соціального і культурного розвитку, рішення стосовно їх виконання;

- тих, які стосуються інтересів територіальних громад, здійснення повноважень місцевого самоврядування;

- визначення порядку надання адміністративних послуг;

- правового статусу громадських об'єднань, їх фінансування та діяльності;

- надання пільг чи встановлення обмежень для суб'єктів господарювання та інститутів громадянського суспільства;

- витрачання бюджетних коштів тощо [66].

У територіальних громадах Дніпропетровської області використання електронного обговорення проєктів нормативно-правових актів має такий вигляд:

- Дніпровський район – 29,4%;

- Криворізький район – 20%;

- Кам'янський район – 36,4%;

- Нікопольський район – 25%;

- Новомосковський район – 50%;

- Павлоградський район – 50%;

- Синельниківський район – 0%.

На нашу думку, обговорення проєктів нормативно-правових актів є важливою формою електронної демократії, оскільки, по-перше, перелік питань щодо консультації з громадянами закріплено законодавством, по-друге, це суттєво впливає на підвищення муніципальної та загальної політичної свідомості мешканців територіальних громад, викликаючи почуття причетності до вирішення важливих питань місцевого значення, особливо, коли такі обговорення стосуються програм розвитку місцевого значення.

Важливою формою налагодження діалогу між громадянами і публічною владою є участь у спільних проєктах (від створення спільних правил до втілення проєктів), завдяки яким підвищується відчуття громадянами відкритості влади,

довіра до неї, а також сприйняття рівня співпраці та задоволеність роботою представників влади [67, с. 325]. Як одна з таких форм, громадський бюджет надає можливість кожному члену територіальної громади брати участь у створенні проєктів для покращення місцевого життя. Відкритість бюджету та бюджетного процесу є обов'язковою умовою функціонування демократичного суспільства. Використання територіальними громадами Дніпропетровської області цієї форми у своїй роботі виглядає таким чином:

- Дніпровський район – 41,2%;
- Криворізький район – 20%;
- Кам'янський район – 18,2%;
- Нікопольський район – 25%;
- Новомосковський район – 38%;
- Павлоградський район – 15%;
- Синельниківський район – 26,3%.

Покращення використання цієї форми передбачає звернення органів місцевого самоврядування до порталу «Громадський бюджет», який розроблений у межах програми EGAP, і має широкий функціонал налаштування для впровадження цієї форми в кожній громаді (портал електронної демократії <https://e-dem.tools/>, розділ «Громадський бюджет»).

Ефективною формою обговорення питань або пропозицій щодо стратегічних напрямів діяльності або прийняття рішень місцевого значення є електронні консультації. Фактичні показники використання електронних консультацій територіальними громадами Дніпропетровської області є дуже низькими:

- у Дніпровському районі – 17,7%;
- у Криворізькому – 33,3%;
- у Кам'янському – 9,1%;
- у Новомосковському – 12%;
- у Павлоградському – 15%;
- у Синельниківському – не використовується;

– у Нікопольському – не використовується.

Слід зазначити, що налаштування цієї форми є також доступними на платформі e-dem.tools. Важливість використання електронних консультацій, електронних обговорень та електронних опитувань є важливим для визначення та конкретизації подальших дій у суперечливих питаннях і для пошуку альтернативних або компромісних рішень з неоднозначних питань за участю членів територіальних громад.

Електронні громадські слухання є важливим демократичним інструментом, який може бути використано нині в умовах воєнного стану. На практиці громадські слухання проводяться у формі зборів, що унеможлиблює впровадження електронної компоненти шляхом надсилання пропозицій за допомогою електронної пошти. Крім цього, нормативна база щодо проведення громадських слухань є недосконалою, а процедура ускладненою, що закріплюється у відповідних положеннях і додатках до статутів територіальних громад. Тому електронні громадські слухання залишаються складною та довготривалою процедурою для громадян. З урахуванням необхідності розвитку електронної демократії в Україні більш доцільним є використання часткової електронної форми громадських слухань, за якої слід, наприклад, замінити збір підписних листів на електронне прийняття заяв, звернень і пропозицій щодо ініціативи та пропозицій для обговорення.

Таким чином, більшість територіальних громад Дніпропетровської області не в повній мірі використовують базові інструменти електронної демократії, що потребує подальшого аналізу причин такого стану. Серед нагальних питань, які постають нині перед органами місцевого самоврядування Дніпропетровської області є такі: невеликий функціонал сайту, за якого неможливо загрузити відео; проблеми з VPN викликають складність з редагуванням і наповненням інформації на сайті громади; обмеження за часом роботи з офіційним сайтом; публікація відкритих даних під час військового стану; захист персональних даних, великі обсяги даних для оприлюднення; запровадження електронних

сервісів; байдужість місцевих жителів, щодо використання сервісів електронної демократії; брак бюджетних ресурсів та міжнародної підтримки.

Серед напрямів подальшого навчання посадових осіб місцевого самоврядування на рівні територіальних громад Дніпропетровської області у напрямі підвищення рівня знань з питань електронної демократії слід виділити такі: створення у віддалених населених пунктах електронних кабінетів для жителів громади; електронні консультації з громадськістю; е-петиції; питання електронного спілкування з мешканцями населених пунктів з боку військової адміністрації; бюджети участі; нове програмне забезпечення серед наявних доступних інструментів електронної демократії; підвищення рівня активності членів територіальних громад через сервіси електронної демократії; поліпшення комунікації між владою і громадою за допомогою цифрових інструментів.

За таких обставин, важливим напрямом розвитку місцевої електронної демократії в умовах воєнного стану є моніторинг наявності локальних груп у соціальних мережах, зокрема Фейсбук, в яких мешканці громади обговорюють хвилюючі їх проблеми. Наприклад, у Криворізькому районі усі п'ятнадцять територіальних громад району мають офіційні сторінки та дев'ять неофіційних сторінок, а вісім голів територіальних громад мають власні офіційні сторінки. У Кам'янському районі усі дванадцять територіальних громад мають офіційні сторінки та чотири неофіційні сторінки, як і в Синельниківському районі, де усі дев'ятнадцять громад району мають свої офіційні сторінки. У Дніпровському районі використання офіційних та неофіційних сторінок територіальних громад Дніпропетровської області у мережі Фейсбук має місце у чотирнадцяти із сімнадцяти територіальних громад, які мають офіційні сторінки Фейсбук (або 82,36% та 30 неофіційних сторінок громад району), проте не всі голови громад мають офіційні сторінки (13 або 76,5% від загальної кількості). Проте часто мешканці населених пунктів хочуть дізнатися офіційну та важливу інформацію саме від голови місцевої ради як особи, яка несе відповідальність за термінову інформацію.

Також на сайті Девладівської сільської громади публікується інформація, яка стосується волевиявлення членів громади щодо питань місцевого значення. Сама форма проведення громадських обговорень є змішаною, включаючи як особисте спілкування з мешканцями Девладівської сільської громади, так і використання електронних інструментів.

Так, з метою забезпечення гласності, відкритості та прозорості діяльності сільської ради, врахування громадської думки під час прийняття важливих рішень для територіальної громади, на підставі розпорядження Девладівського сільського голови від 5 вересня 2023 р. №109-р «Про проведення громадського обговорення щодо перейменування вулиці Шкільної селища Девладове» було проведено громадське обговорення пропозиції по перейменуванню вулиці Шкільної в селищі Девладове на вулицю ім. Д. Ізюмського, рішення щодо якого було опубліковане на сайті Девладівської територіальної громади. На першому етапі було проведено обговорення у формі вивчення громадської думки через надання пропозицій (зауважень) жителями вул. Шкільної у письмовій формі на поштову адресу сільської ради та на електронну пошту тривав по 9 жовтня 2023 р. Також в цей період проводилися електронні консультації з цього питання на платформі ЕДЕМ на сторінці громади в розділі електронні консультації. На другому етапі мало місце громадського обговорення (19 жовтня 2023 р.) у формі зустрічі з мешканцями вулиці з письмовою реєстрацією присутніх, складанням відповідного протоколу, голосуванням і підбиттям підсумків [70].

Слід відзначити, що подальші зміни та покращення електронної демократії в Девладівській сільській громаді базуються на Програмі інформатизації Девладівської сільської ради на 2022-2025 роки, затвердженій рішенням Девладівської сільської ради від 15 лютого 2022 р. № 1320-18/VIII. Ця Програма спрямована на подальший розвиток електронного урядування та електронної демократії, що має на меті: стимулювати політичну активність особистості та сприяти її політичній соціалізації; перехід до якісно нового рівня відносин між органами місцевого самоврядування і громадянами та бізнесом; отримання максимально повних даних про позицію громадян, які отримують відкритий

доступ до офіційної інформації, а також можливість висловлювати свої побажання та слідкувати за їх виконанням, підтримувати реальний діалог з представниками влади в он-лайн-режимі, лобювати прийняття важливих рішень.

До проблем, які мають бути вирішені під час реалізації Програми, відноситься: низький рівень залучення громадян громади до участі у процесах формування інформаційного суспільства, упровадження технологій е-демократії, у тому числі із залученням ресурсів міжнародних організацій; недостатня компетентність посадових осіб місцевого самоврядування, представників громадських об'єднань, а також громадян щодо використання технологій е-урядування та е-демократії; недостатня кількість мобільних програмних сервісів е-урядування та е-демократії у зв'язку зі стрімким зростанням чисельності користувачів 3/4G. Відповідно до цілей реалізації Програми відноситься сприяння міжнародній співпраці в галузі інформатизації, е-урядування та е-демократії; поліпшення організаційної спроможності щодо використання ІКТ у їх діяльності, впровадження й застосування технологій е-урядування та е-демократії [71].

Таким чином, для розвитку справжньої електронної демократії на місцевому рівні в контексті європейської інтеграції України важливим є поєднання демократичної теорії та практики запровадження та використання ІКТ. Це вимагає реалізації підходу, орієнтованого на громадян, широкого залучення членів територіальної громади до вирішення питань місцевого значення та оптимального використання нових інституційних і технологічних інструментів посередництва.

Органи місцевого самоврядування в сучасних умовах мають заохочувати громадян працювати та діяти разом, створюючи місцеві електронні спільноти, а також підтримуючи їх здатність використовувати нові ІКТ в політичній та громадській діяльності. Для реалізації дійсної електронної демократії важливим є перехід від дискурсивного аналізу до використання їх справжнього потенціалу у публічній сфері на практиці, запобігаючи розчаруванню та відчуженню

громадян у довгостроковій перспективі у разі затягування процесу включення членів територіальної громади до місцевого управлінського життя. Розглянутий позитивний вітчизняний та зарубіжний досвід може сприяти кращому використанню форм безпосередньої демократії, в тому числі й електронної, для подальшого їх розвитку та демократизації публічного управління на шляху європейської інтеграції нашої держави, що потребує здійснення подальших досліджень у цьому напрямі.

ВИСНОВКИ

Дослідження проблем розвитку електронної демократії на місцевому рівні в контексті європейської інтеграції України дозволило відповідно до мети та завдань магістерського дослідження зробити узагальнення та розробити такі пропозиції.

1. На основі аналізу зарубіжних та вітчизняних підходів до змісту поняття «електронна демократія» встановлено, що електронну демократію не слід розглядати як новий вид демократії, оскільки йдеться про здійснення прямого народовладдя за допомогою електронних, технічних засобів і віртуального простору. Як інструмент публічної комунікації, що впливає на процеси демократизації, електронна демократія відкриває нові можливості для реалізації права громадян на місцеве самоврядування. У результаті між публічно-владними структурами та громадянами можуть встановлюватися прямі та зворотні зв'язки за допомогою онлайн-режиму, дозволяючи їм вести безперервний діалог, оперативно обговорювати громадівські проблеми, дозволяючи публічній владі отримувати підтримку населення стосовно прийнятих рішень.

Запропоновано електронну демократію на місцевому рівні розглядати як спосіб здійснення безпосередньої демократії, який дозволяє членам територіальної громади та органам місцевої публічної влади, завдяки новітнім інформаційно-комунікаційним і цифровим технологіям вирішувати питання місцевого значення, а також використовувати її методи у процесі взаємодії між суб'єктами місцевого самоврядування через віртуальні мережеві спільноти. У змісті поняття «місцева електронна демократія» виділено дві складові: підготовка до виявлення волі чи підготовка члена територіальної громади до електронної участі; виявлення волі членом територіальної громади через використання інформаційно-комунікаційних технологій або його електронну участь шляхом застосування інформаційно-комунікаційних технологій через електронне голосування та електронну участь.

2. Аналіз класичних і некласичних моделей електронної демократії свідчить про те, що їх поєднання на місцевому рівні являє собою взаємозалежну та динамічну систему інформаційно-комунікаційних технологій та сучасних демократичних режимів. Для розвитку місцевої електронної демократії в Україні необхідним є використання класичних моделей демократії, у межах яких виділено напрями та інструменти реалізації на практиці. До інструментів електронної демократії у межах представницької демократії віднесено: електронне голосування на виборах; надання інформації про діяльність представницьких і виконавчих органів місцевої влади, інших суб'єктів політики (на веб-сайтах органів публічної влади); інструменти дистанційної комунікації з обраними представниками, майданчики інтерактивної комунікації; подання онлайн петицій та відкритих звернень до представницьких органів. До місцевої електронної демократії у межах прямої демократії належить: електронний референдум; громадське голосування з питань місцевого управління; пряма нормотворчість та прийняття локальних рішень на місцевому рівні (прийняття статутів територіальних громад тощо). До місцевої електронної демократії у межах деліберативної демократії відносяться: інтернет форуми; електронні опитування; майданчики для різних форм дискусії та обговорень; соціальні мережі.

Кожна з розглянутих моделей електронної демократії фокусується на певній специфіці демократичних процесів. Зважаючи на це, на практиці має бути запроваджено паралельне існування різних моделей для забезпечення динамічної рівноваги між демократичним процесом розвитку та практичним управлінням на місцевому рівні.

3. Дослідження комплексу європейських актів і стандартів щодо електронної демократії засвідчило, що основні з них були прийняті протягом першого десятиліття XXI ст. і нині потребують систематизації й перегляду шляхом кодифікації. Позиція Ради Європи щодо підтримки та укріплення демократії, демократичних інститутів і демократичних процесів за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій полягає в тому, що електронна

демократія розглядається як така, що доповнює традиційні процеси демократії та взаємопов'язана з ними. Сучасні підходи до електронної демократії в ЄС пов'язані із запровадженням у переглянутих документах Ради Європи поняття «електронної участі», яка повинна відповідати всім принципам належного демократичного процесу прийняття рішень з додатковим аспектом у вигляді використання електронних інструментів.

Основні підходи до розвитку електронної демократії на місцевому рівні, що вміщені у резолюціях та рекомендаціях інституцій Ради Європи, стосуються використання значного потенціалу електронних інструментів для підвищення інклюзивності, прозорості і полегшення доступу громадян до участі в місцевому публічному житті та прийнятті рішень локального значення. У ЄС вироблена єдина позиція про важливість широкого впровадження та систематичного застосування інформаційно-комунікаційних технологій в діяльності публічних інституцій на місцевому рівні, як одного з найважливіших аспектів розвитку демократії, оскільки саме на цьому рівні на сучасному етапі вони є доцільним засобом інформування громадян та інструментом спілкування з місцевою владою, що дозволяє краще реалізувати механізм залучення громадян до процесу прийняття рішень у вигляді електронних референдумів, опитувань та ініціатив.

4. Аналіз досвіду країн ЄС щодо використання інструментів місцевої електронної демократії свідчить про те, що, незважаючи на загальне зниження демократичної участі громадян в місцевому публічно-управлінському житті у 2022 р., має місце відродження використання дорадчих механізмів. Країни ЄС мають високі показники демократії, оскільки приділяють увагу запобіжним заходам зі зниження рівня демократизації публічного управління.

Розвиток загальної демократії в європейських країнах пов'язують з активним використанням можливостей електронної участі громадян у прийнятті рішень повсякденного життя (соціальні медіа, дорадче програмне забезпечення, системи електронного голосування тощо). Специфіка використання методів електронної участі на місцевому рівні пов'язана з конкретною моделлю демократичного процесу, що реалізується у відповідному соціокультурному

середовищі та політичній системі, а також системою норм і традиціями конкретного суспільства.

Розглянуті приклади застосування ідей електронної демократії в містах Італії, Швеції, Франції, Бельгії та Польщі показали, що кожне з них має унікальні особливості, зумовлені специфікою розвитку демократичних засад та досвідом електронної демократії. Різні політичні, економічні та соціальні умови впливають на стан і подальший розвиток використання цифрових технологій у процесах місцевої демократії. Водночас спільним є те, що в цих країнах ЄС підвищення рівня участі громадян у вирішенні питань місцевого значення пов'язують із більш активним уведенням інструментів електронної демократії.

5. Показано, що протягом довоєнного і воєнного періоду інструменти е-демократії найбільш динамічно використовувалися та розвивалися на рівні міст України, про що свідчить досвід практичної діяльності місцевих рад, які використовують: відкриті дані; електронні консультації; громадські слухання онлайн; електронні голосування; розсилки корисної інформації; платформи взаємодії (контактні центри); бюджети участі онлайн. Міста України мають сайти міських рад, електронні сервіси та електронні інструменти, які мають у подальшому розвиватися у напрямі поширення використання тих видів електронної демократії, які є характерними для країн ЄС: е-вибори та е-референдум; е-політичні кампанії локального значення; відкрита міська рада (онлайн муніципалітет), відвідування громадянами сесій міської ради через веб-сайт та подання коментарів і пропозицій в режимі реального часу (онлайн дебати); структуровані консультації; системи електронного діалогу між суб'єктами місцевої публічної політики.

Міста Дніпро та Кривий Ріг є лідерами у цифровізації серед міст України, завдяки чому реалізується багато програм, деякі з яких зараз недоступні мешканцям і будуть відновлені після закінчення війни, а деякі потребують значного доопрацювання. Подальший розвиток електронної демократії в містах стосується використання цифрових технологій, які відповідають європейським тенденціям міського самоврядування у частині створення нової інноваційної

цифрової інфраструктури електронної демократії. Упровадження інформаційно-технологічного комплексу у міське самоврядування дозволяє підвищити демократичний рівень кожної окремої сфери самоврядної діяльності відповідно до сучасних потреб людей та стандартів європейської демократії.

6. Визначено, що у Дніпропетровській області в умовах розвитку цифрової трансформації суспільства активізується використання електронної демократії на рівні сільських та селищних територіальних громад. До основних форм участі жителів населених пунктів Дніпропетровської області в місцевому управлінському житті відносяться: петиції, звернення до органів влади, опитування, місцеві ініціативи, збори жителів, громадські слухання тощо. Водночас значна кількість територіальних громад Дніпропетровської області недостатньо використовують базові інструменти електронної демократії. У зв'язку з цим окреслено тематику навчання щодо електронної демократії для посадових осіб місцевого самоврядування сільських та селищних рад Дніпропетровської області.

Подальші напрями покращення електронної демократії в Девладівській сільській громаді базуються на реалізації заходів, передбачених Програмою інформатизації Девладівської сільської ради на 2022-2025 роки, що передбачає: отримання максимально повних даних про позицію членів територіальної громади щодо важливих питань місцевого значення; заохочення жителів до співпраці із сільською радою, стимулювання їх політичної активності та сприяння публічно-управлінській соціалізації; перехід від електронного інформування до електронного включення членів територіальної громади у місцеве управлінське життя; упровадження нових технологій електронної демократії, у тому числі із залученням ресурсів міжнародних організацій; підвищення компетентності депутатів і посадових осіб місцевого самоврядування, громадян та представників громадських об'єднань щодо використання технологій електронної демократії; збільшення кількості програм і сервісів електронної демократії; підтримка місцевих електронних спільнот у використанні цифрових технологій в політичній та громадській діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Долженков О. О. Сучасна демократія: проблеми та перспективи. Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 54. С. 221–229.
2. Чабан О. О. Переваги, недоліки та межі застосування партисипативної моделі демократії. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Сер. «Питання політології». 2014. №1091, вип. 25. С. 38–44.
3. Основи демократії [Текст]: навч. посіб. / за заг. ред. А. Колодій. Київ : Ай-Бі, 2002. 684 с.
4. Тюріна О. В. Системи адміністративної юстиції ФРН та Франції: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2000. № 3. С. 31–36. URL : <http://www.naiu.kiev.ua> (дата звернення: 22.11.2023 р.).
5. Пехник А. В., Дзюбенко Ю. М. Безпосередня демократія як форма реалізації народовладдя в Україні (місцевий рівень). *Актуальні проблеми політики*. 2018. Вип. 61. С. 275–285.
6. Нагребецька І. Демократія – це передусім процедура. *Урядовий кур'єр*. 2013. 17 січ. URL : <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/demokratiya-se-perevusim-procedura/> (дата звернення: 20.11.2023 р.).
7. Крап А. Демократичні процедури та їх роль у формуванні стабільності транзитних суспільств. *Наук. вісник Ужгородського ун-ту*. 2010. Вип. 14. 2010. С. 27–31.
8. Латигіна Н. Основні критерії, принципи та рівні здійснення демократії. *Політичний менеджмент*. 2009. № 3. С. 81–91.
9. Ербен П. Як післявоєнний демократичний прогрес допоможе миру в Україні / П. Ербен, Г. Кобахідзе. *Українська правда*. 2022. 2 лист. URL :

- <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/11/2/7374667/> (дата звернення: 23.11.2023 р.).
10. Мещеряков В. С. Електронна демократія. URL: <http://www.kds.org.ua/blog/elektronna-demokratiya> (дата звернення: 19.11.2023 р.).
11. Дніпренко Н. К. Електронна демократія. *Вітчизняний і зарубіжний досвід впровадження електронного урядування*: зб. матеріалів наук.-практ. конф. / за заг. ред. С.А. Чукут, О.В. Загвойської. Київ. 2008. С. 85–88.
12. Акімов А. В. Електронна демократія як альтернативна форма управління в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2018. № 3. Т. 29(68). С. 23–27. (Сер. «Державне управління»).
13. Орловська Ю. В., Кахович О.О., Квактун О.О. Електронна демократія як інструмент публічного управління та адміністрування: теоретичний базис. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 28. URL : <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/529/507/>. (дата звернення: 24.11.2023 р.).
14. Соловійов С. Г. Концептуальні основи електронної демократії: зарубіжні теорії та впровадження в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 9. URL : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=885> (дата звернення: 29.11.2023 р.).
15. Врублевський О. Електронна демократія в Україні: вчора, сьогодні, завтра. *Децентралізація*. 2023. 14 трав. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/16183> (дата звернення: 30.11.2023 р.).
16. Мхітарян А. Загальнотеоретична характеристика електронної демократії. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 188–192.
17. Махначова Н. М. Е-демократія як інструмент розвитку громадянського суспільства та ефективного партнерства в публічній сфері. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 10. URL : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1320> (дата звернення: 03.12.2023 р.).

- 18.Електронна демократія : навч. посіб. / Н. В. Грицяк, С. Г. Соловійов ; за заг. ред. Н. В. Грицяк. Київ : НАДУ, 2015. 66 с.
- 19.Войнова Е. О. Електронна демократія: трансформація осмислення. *Політичне життя*. 2020. № 4. С. 21–29.
- 20.Слобожан О. Е-демократія – новий вектор розвитку територіальних громад. URL : https://www.auc.org.ua/sites/default/files/tezy_slobozhan_e-democr.pdf (дата звернення: 04.12.2023 р.).
- 21.Електронне урядування та електронна демократія : навч. посіб. : у 15 ч. / за заг. ред. А. І. Семенченка, В. М. Дрешпака. Київ. 2017. Ч. 3: Електронна демократія: основи та стратегії реалізації / [Н. В. Грицяк, А. І. Семенченко, І. Б. Жилияєв]. Київ : ФОП Москаленко О. М., 2017. 84 с.
- 22.Пономаренко А. Б., Ковальов Д. В. Е-демократія як спосіб здійснення прямої демократії. *Політичне життя*. 2017. № 1-2. С. 9–15.
- 23.Chadwick A. E-democracy. *Britanica*. URL : <https://www.britannica.com/topic/e-democracy> (дата звернення: 05.12.2023 р.).
- 24.Alexander C.J., Pal L.A. Digital Democracy: Policy and Politics in the Wired World. Oxford University Press, 1998. P. XII. 237 с. URL : <https://www.proquest.com/docview/219507852?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true> (дата звернення : 06.12.2023 р.).
- 25.Bruecher H., Baumberger P. Using mobile technology to support eDemocracy. *Proceedings of the 36th Hawaii International Conference on System Sciences*. 2003. URL : https://www.researchgate.net/publication/224739230_Using_mobile_technology_to_support_eDemocracy (дата звернення: 05.12.2023 р.).
- 26.Clift S. E-Democracy, E-Governance and Public Net-Work. 2003. URL : <http://www.publicus.net/articles/edempublicnetwork.html> (дата звернення: 02.12.2023 р.).
- 27.Meier A. E-Democracy & E-Government – Stages of a democratic knowledge society. Springer, 2012. URL : <https://www.researchgate.net/publication/>

- 331651559_eDemocracy_eGovernment_Stages_of_a_Democratic_Knowledge_Society (дата звернення: 11.12.2023 р.).
- 28.Linder R., & Aichhozer G. E-Democracy: Conceptual Foundations and Recent Trends. *In E. Hennen et al. (Eds.). European E-Democracy in Practice*. 2020. 07 Nov. P. 11–45.
- 29.Van Dijk J., Kenneth H. Internet and Democracy in the Network Society. New York: Routledge, 2018. URL : https://www.researchgate.net/publication/326566704_Internet_and_Democracy_in_the_Network_Society (дата звернення: 12.12.2023 р.).
- 30.Van Dijk J. Digital democracy: Vision and reality. *In I. Snellen, M. Thaens, & W. van de Donk (Eds.)*, 2012. URL : https://www.researchgate.net/publication/287413539_Digital_democracy_Vision_and_reality (дата звернення: 14.12.2023 р.).
- 31.Snellen I.Th.M., Donk V.D. , Thaens M. Public administration in the information age: Revisited. Amsterdam: IOS-Press, 2012. Pp. 49–61. URL : https://beckassets.blob.core.windows.net/product/readingsample/11775155/9781614991366_excerpt_001.pdf (дата звернення: 09.03.2023 р.).
- 32.Інструменти е-демократії у містах України. Інформаційно-аналітичний довідник / А. Ємельянова М. Довбенко, П. Завадська, Д. Хуткий, С. Лобойко, М. Наход ; за ред. С. Лобойка, М. Находа, Д. Хуткого. Київ : [б.в.], 2017. 58 с.
- 33.Савка В. Є., Мишок Р. Р. Електронна демократія в Україні: інституційний аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, 2018. Вип. 41. С. 35–41.
- 34.Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) : Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies. URL : https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en_PDF.pdf.

35. Van Dijk J. Models of democracy and concepts of communication, Digital Democracy, Issues of theory and practice, London: Sage. 2000. URL : https://www.academia.edu/11689475/MODELS_OF_DEMOCRACY_AND_CONCEPTS_OF_COMMUNICATION. (дата звернення: 15.12.2023 р.).
36. Held D. Models of Democracy. Oxford: Blackwell, 2006. 352 p.
37. Bellamy C. Modelling electronic democracy, Towards democratic discourses for an information age. *Democratic governance and new technology, technologically mediated innovations in political practice in Western Europe*. London: Routledge, 2000. P. 34–55.
38. Anttiroiko A.-V. Contextualising Local e-Democracy. *E-agora*. Chapter I. URL : <https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/document/2014-12/media2001.pdf>. (дата звернення: 10.12.2023 р.).
39. Резолюція 1653 (2009) «Електронна демократія» : прийнята Парламентською асамблеєю Ради Європи 30.01.2009 р. URL : <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680630d7d> (дата звернення: 11.12.2023 р.).
40. Revised Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision-making Process CG37(2019)16final 30 October 2019. URL : <https://rm.coe.int/revised-code-of-good-practice-for-civil-participation-in-the-decision-/1680980cb1> (дата звернення: 17.12.2023 р.).
41. Council of Europe Forum for the Future of Democracy Madrid, Spain, 15–17 October 2008 hosted by the Government of Spain and the City of Madrid «E-democracy: who dares?» Conclusions by the General Rapporteurs. URL : https://www.coe.int/t/dgap/forum-democracy/Activities/Forum%20sessions/2008/ConclusionsFFD08_EN.asp#TopOfPage (дата звернення: 20.12.2023 р.).
42. The Global State of Democracy 2022 Forging Social Contracts in a Time of Discontent. International IDEA Stockholm, 2022. 64 с. URL : <https://www.idea.int/democracytracker/sites/default/files/2022-11/the-global-state-of-democracy-2022.pdf> (дата звернення: 18.12.2023 р.).

43. The state of democracy in Europe. URL : <https://www.idea.int/gsod/2023/chapters/europe/>.
44. Database of Representative Deliberative Processes and Institutions, 2021. URL : <https://airtable.com/shrHEM12ogzPs0nQG/tbl1eKbt37N7hVFHF/viwxQgJNyONVHkmS6?blocks=hide> (дата звернення: 20.12.2023 р.).
45. Dryzek J. S. et al. The crisis of democracy and the science of deliberation. *Science*. 2019. 363/6432. P. 1144–1146. URL : <https://doi.org/10.1126/science.aaw2694>. (дата звернення: 08.12.2023 р.).
46. Chwalisz C., A movement that's quietly reshaping democracy for the better. *Noema*. 12 May 2022. URL : <https://www.noemamag.com/a-movement-thats-quietly-reshaping-democracy-for-the-better>, accessed 14 September 2022. (дата звернення: 05.12.2023 р.).
47. Tocci G. Governance, cities and new icts: e-democracy in European urban contexts. URL : https://www.nispa.org/files/conferences/2009/papers/200906161024500Tocci_NewFINAL%20PAPER_Governance%20Cities%20and%20New%20ICTs_%20E-democracy%20in%20European%20Urban%20Contexts.pdf. (дата звернення: 07.12.2023 р.).
48. Pintaudi S., Moles Ph., Peixoto T. Experimentation in local e-democracy. URL : <https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/document/2014-12/media2001.pdf> (дата звернення: 15.12.2023 р.).
49. Matusiak J. Polish e-democracy – legal state of affairs. *Zeszyty naukowe uniwersytetu przyrodniczo-humanistycznego w siedlcach*. 2018. Nr 119 (46). P. 65–72. Seria: Administracja i Zarzadzanie. URL : <https://czasopisma.uph.edu.pl/index.php/znadministracja/article/view/338>. (дата звернення: 18.12.2023 р.).
50. Information and Communication Technologies in Public Administration / Ed. by C. G. Reddick, L. Anthopoulos. Boca Raton, London, New-York : CRC Press Taylor & Francis Group, 2015. 342 p.
51. Деякі питання цифрової трансформації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 лют. 2021 р. № 365-р. URL :

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-%D1%80#Text>. (дата звернення: 30.11.2023 р.).
52. Громадський бюджет. *Громадський бюджет*. URL : <https://budget.e-dem.ua/landing> (дата звернення: 01.12.2023 р.).
53. Київська міська рада. Громадський бюджет міста. URL : https://kyivcity.gov.ua/finansy_ta_biudzhhet/biudzhhet/gromadskiy_byudzhhet_mista/. (дата звернення: 02.12.2023 р.).
54. Дніпровська міська рада. Громадський бюджет міста. URL : <https://adm.dniprorada.gov.ua/> (дата звернення: 04.12.2023 р.).
55. Одеська міська рада. Громадський бюджет міста. URL : <https://omr.gov.ua/ua/open-city/budget/> (дата звернення: 06.12.2023 р.).
56. Положення про електронні петиції : затв. рішенням Дніпровської міської ради від 24 жовтня 2018 р. №43/36. URL : <https://dniprorada.gov.ua/uk/Widgets/GetWidgetContent?url=/WebSolution2/wsGetTextPublicDocument?pID=152674&name=43/36> (дата звернення: 09.12.2023 р.).
57. Єдина система місцевих петицій. *Єдина система місцевих петицій*. URL : <https://petition.e-dem.ua/> (дата звернення: 10.12.2023 р.).
58. Електронні петиції Київська міська рада. URL : <https://petition.kyivcity.gov.ua/> (дата звернення: 12.12.2023 р.).
59. Контактний центр міста Києва 15-51. URL : <https://1551.gov.ua>. (дата звернення: 14.12.2023 р.).
60. Цілодобова варта 1560/. URL : <https://www.vmr.gov.ua/1560>. (дата звернення: 14.12.2023 р.).
61. Платформа електронної демократії «Відкрите місто». URL : <https://www.vmr.gov.ua/1560>. (дата звернення: 19.12.2023 р.).
62. Кошова К. Перші цифрові технології, впроваджені у Кривому Розі. URL : <https://ikryvorizhets.com/uk/eternal-pershi-cyfrovi-tehnologiyi-vprovadzheni-u-kryvomu-rozi>. (дата звернення: 21.12.2023 р.).

63. Квітка С. Цифрові трансформації як сучасний тренд періодичного циклу розвитку суспільства. *Зб. наук. праць НАДУ при Президентіві України. Спецвипуск*. 2020. С. 131–134.
64. Перспективні напрямки цифрової трансформації публічного управління / Квітка С., Н. Новіченко, Н. Гусаревич [та ін.]. *Аспекти публічного управління*. 2020. № 8 (4). С. 129–146.
65. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 лист. 2017 р. № 797-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text>. (дата звернення: 12.12.2023 р.).
66. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : постанова Кабінету Міністрів України від 3.11.2010 р. № 996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.12.2023 р.).
67. Хуткий Д. О. Оцінка впливу підходу до місцевого розвитку за участі громад у проектах ПРООН в Україні: результати соціологічного дослідження. *Місцевий розвиток за участі громади* : монографія : у 2 т. Т. 1. «Теоретичні основи становлення місцевого розвитку, орієнтованого на громаду» / [за заг. ред. Ю. М. Петрушенка]. Суми : Університетська книга, 2013. С. 305–337. URL : http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/3392/1/Khutkyi_Otsinka_vplyvu_pidkhodu%20.pdf (дата звернення: 22.12.2023 р.).
68. Паспорт Девладівської сільської ради. URL : <https://devlad.otg.dp.gov.ua>. (дата звернення: 23.12.2023 р.).
69. Повідомлення щодо оприлюднення Переліку проектів місцевого розвитку Плану заходів на період до 2027 року з реалізації Стратегії розвитку Девладівської сільської територіальної громади на період до 2027 року. URL : <https://www.facebook.com/devladvivska.otg> (дата звернення: 23.12.2023 р.).

- 70.Звіт про узагальнення результатів громадського обговорення щодо перейменування вулиці Шкільної селища Девладове Девладівської сільської територіальної громади, 17 листопада 2023 року. URL : <https://devlad.otg.dp.gov.ua/novini-ta-podiyi/novini/zvit-pro-uzahalnennia-rezultativ-hromadskoho-obhovorennia-shchodo-pereimenuvannia-vulytsi-shkilnoi-selyshcha-devladove-devladvivskoi-silskoi-terytorialnoi-hromady> (дата звернення: 24.12.2023 р.).
- 71.Програма інформатизації Девладівської сільської ради на 2022-2025 роки : затв. рішенням сесії VIII скликання Девладівської сільської ради від 15.02.2022 р. №1320-18/VIII. URL : <https://devlad.otg.dp.gov.ua> (дата звернення: 20.12.2023 р.).